

Vanhimmista germaanisista lainakosketuksista ja niiden ikäämisestä

Jorma Koivulehto

II

(Jatkoa I. viikkoon.)

5. Germ. /a/ ~ ims. a ~ lp. uo

5.1.1. Vanhoissa balttilaisissa lainoissa esiintyy tunnetusti ensitavussa äännesuhde ims. a ~ lp. uo vastaamassa kantabaltin a:ta, esim. sm. *halla* ~ lpN *suol'dne* ~ liett. *šalnà*. Lapissa esiintyy siis se vastine, joka normaalisti edustaa vksm. a:ta lapin ja itämerensuomen yhteisissä sanoissa eli siis sanoissa, jotka ulottuvat varhaiskantasuomeen. Lapin germaanis-skandinaavista perua olevissa sanoissa — ovat ne sitten lainautuneet suoraan skand. taholta tai tulleet suomen kautta — on sen sijaan samassa asemassa yleensä lp. a vastaamassa germ. ja ims. a:ta, esim. lpN *raw'do* 'rautu' < kskand. **raudiō* id. tai lpN *gaw'pe* 'kauppa' < sm. *kauppa* (SKES) < germ.-kskand. **kaupa*-. Nämä a-sanat ovat siis (ainakin lapissa) nuorempia lainoja kuin balttilaiset lainat.

Germaanisissa lainoissa on vokaalisuhdetta germ. /a/ (~ ims. a) ~ lp. uo pidetty oudoksuttavana, vaikka ennestään tunnetaankin (SKES) kaksi esimerkkiä tästä, nimittäin

- (1) Sm. *rauta* = lpN *ruow'de* 'rauta' ~ kgerm. **raudan*- > mnorj. *raudi* 'suomalmi, josta sulatettiin rautaa'.
- (2) Sm. *varrota*, *vartoa* ~ lpN *vuor'det* 'vartoa, odottaa' ~ kgerm. verbi-vart. **wardō*- (< vkgerm. **wardā*-) > msaksin *wardon* 'olla varuillaan, suojella', anglos. *weardian*, mnorj. *varða* id.; vrt. nsaksan *warten* 'odottaa' yms. < germ. **wardē*-.

Raudan germ. alkuperää on pidetty — ilmeisesti lp. -uo-:n takia — myös epävarmana, esim. SKES katsoo sen kuitenkin todennäköisimmäksi vaihtoehdoksi. Lp. *vuor'det*-verbin germ. lähtö on ollut sen sijaan kiistaton.

5.1.2. Tästä vokaalisuhteesta on löydettävissä kuitenkin useita uusia esimerkkejä, jotka yhdessä näiden kahden jo tunnetun etymologian lisäksi osoittavat, että tässä ei voi olla kyse mistään erikoisselitystä vaativasta poikkeuksesta, vaan niin vanhasta lainakerrostumasta, että lp. uo on nor-

maali vastine kuten balttilaisissakin lainoissa. Tämän artikkelin ensiosassa tuli esille jo kaksi uutta etymologiaa, joissa tämä vokaalisuhde esiintyy: (3) sm. *hauta* ~ lp. *suow'de* < kgerm. **saupa-* (ks. kohdat 2, 3) ja (4) lp. *luoi'kát* < vkgerm. **laiχ"ē-* (t. **laiχ"ēja-*) (ks. kohta 4).

5.1.3. *Hauta*-etymologia kaipaa vähän täydennystä. Ensinnäkin substituoitu vkgerm. /s-/ > (v)ksm. /š-/ (kohta 3.3) osoittautuu soveltuvan jo niin moneen tapaukseen, että sitä ei ole mielekästä enää epäillä: ainakin *hakea*, *hauta*, *hidas*, *hukata* (*hukka*), *huomata* (*huoma*), *häätä*, (?) *hera*, (?) *herätä*;¹ on vain huomattava, että on kyse vanhemmasta kerrostumasta kuin mihin germ.-sm. kontaktien esittelyssä on totuttu: vanhin tunnettu s- -laina lienee »goottilainen» *seula* < ksm. **sēkla* (ks. kohtaa 6.1), sen sijaan esim. *hakea* edellyttää ennen kehitystä *ā* > *ō* tapahtunutta lainautumista (varhais- tai esigerim.). Uudet etymologiat on tässä pakko sivuuttaa vain tällä mzininnalla. Toiseksi: lp. *suow'de*-sanan merkitys 'kita' on todettu, paitsi jo mainitusta norjanlapista, myös inarinlapista lpI *syevdi* 'kidukset; kita' (Frans Äimä, SUSA 23, 1905, s. 20 FUF, 1906, s. 183; Erkki Itkosen inarinlapin keräelmät; yksinomaan merkitys 'kita' esiintyy A. Andelinin inarinlapin sanaluettelossa: Enare-Lappska Språkprof, 1861, Acta Soc. Sc. Fenn. s. 487: *syövde* 'kita'). Kolmanneksi: inarinlapissa sanassa on spirantti -d- (Frans Äimä, mp.; Erkki

¹ Uusia esimerkkejä suhteesta (v)kgerm. /s-/ ~ vksm. /š-/ > ims. /h-/: sm. *hukka*, *hukata* 'förderfva, förspilla, slösa, förskingra' jne. (sm., karj.-aun., lyyd., vatj., vir., liiv.) ~ mnorj. *sukk* (neutr.) (< kgerm. **sukka-*) 'Lärm; Vergeudung', *sukka* (< kgerm. **sukkō* < **sukkā-*) 'lärmen; vergeuden', nisl. *sukk* 'utsvävning; slöseri'; *par var allt i sukki* 'där var allt i oordning', *sukka* 'svira; leva slösaktigt, slösa bort' (G. Leijström et al., Isländsk-svensk ordbok 3 p., 1972). Vrt. ruots. *svira* myös: *svira bort hustruns pengar* (vanh., Hellquist). — Sm. *huoma* 'cura tuens / Bewahrung', karj. *huoma* 'huoli, huolenpito' (KKS), sm. *huoma(i)ta* 'observera', murt. 'huoltaa, hoitaa' jne. (pesye: karj.-aun., veps., SKES) ~ mnorj. *sōmi* 'Ehre, Ehrung' (< kgerm. **sōman-*) ~ mnorj. *sēma* (< kgerm. **sōmia* < **sōmeja-*) 'sich richten nach, sich finden in, sich genügen lassen, zu Diensten sein; halten, beobachten, Rücksicht nehmen auf, ehren; sich ziemen' (IEW s. 905; Holthausen 1948), ~ mnorj. *sōma* (< kgerm. **sōmē(ja)-*) > goot. **sōmai-*) 'passen, ziemen; behagen, sich finden in'; 'kunnianosoitus' on siis tässä — kuten usein — 'huomioon ottamista, huomaavaisuutta, palvelemista', latinaksi 'observare, attendere' ('*observare*': 'kiinnittää huomio johonkin, ottaa huomioon; pitää arvossa, kunnioittaa': mnorj. *sēma log* 'leges observare' = 'ottaa huomioon, kunnioittaa lakeja' (S. Egilsson, Lexicon poeticum antiquae linguae septentrionalis, 1860, s. 694), *sēma við gestinn* 'attend, wait on the guest' (Cleasby et al.). Paralleeli merkityssuhde 'kunnioittaa' ~ 'huomata': sm. (*aisti*,) *aista(i)ta* 'havaita, huomata, tajuta' (vanh. myös *astāta*, SKES; vrt. *veistää* ~ *vestää*) ~ goot. *aistan*, vart. *aistai-* 'sich vor jem. scheuen, ihn achten' (< kgerm. **aistē(ja)-*), samaa germ. pesyettä on mm. mys. *ēra* 'arvo, kunnia' (< kgerm. **aizō*) ja *ērē-n*, *ērō-n* 'kunnioittaa': ~ karj. *aihella* 'palvoa, kunnioittaa, rukoilla' (SKES s.v. *aihe*). — Sm. *häätä* (kaikissa ims. kielissä: (vanh. vir. *hāda* 'Not, Gefahr, Angst, Schmerz, Schade') ~ anglos. *sāt* (fem.) 'väijytys', mnorj. *sāt* id. (< vkgerm. **sētā-*: ieur. **sed-* 'istua': lat. *in-sidiae* 'väijytys, ansa', kr. *en-edra* id.), sem. vrt. saksan *Gefahr* 'vaara', alun perin 'väijytys, ansa' yms.: mys. *fāra* 'insidiae, laqueus' (Graff) jne. — Sm. *hera* (karj., lyyd., vatj., vir.): lat. *serum* 'hera' olisi = kgerm. **sera-* (< ieur. **sero-m* 'Flüssigkeit': IEW s. 909); vrt. vir. *sōra-silm* ~ vir. E *hōra-silm* 'herasilmä'. Entä vihdoin *herätä*: ~ ieur. **ser-* 'sorgend Obacht geben' (IEW s. 910)?, lat. *servare* '(olla vartijana >) suojella'; vrt. että myös *huomata* ja *havaita* ovat sekundaaristi saaneet merkityksen 'herätä' (ks. myös L. Hakulinen, Vir. 1942 s. 58—).

Itkosen keräelmät) ja K. B. Wiklundin mukaan myös etelälapissa (jossa $\delta > r$: *suöurē*, *seurē*, *šeurē*, Indog. Forsch. 38, 1917, s. 81). Tämä edellyttää, että jo ainakin kantalappiin rekonstruoidaan spirantti (Erkki Itkonen, suullisesti): puolivokaalin jälkeinen kantalapin spirantti δ on nimittäin suurimassa osassa lapin murteita muuttunut klusiiliksi, mutta säilynyt juuri inarin- ja etelälapissa (lpEt. $\delta > r$; ks. esim. Terho Itkonen 1970 s. 12; W. Schlachterin Malän murteen sanakirjassa on jo klusiili: *syövdee*). Tämä ei silti vaadi, että jo varhaiskantasuomeen olisi rekonstruoitava **-vδ-*, inarinlapissa näet esiintyy spirantti edustusta esim. myös suomesta (kanta)lappiin tulleissa lainoissa (lpI *äidi*, *päidi*, *täidid* < sm. *aita*, *paita*, *taittaa*), samoin etelälapissa (*täiret* < sm. *taittaa*, SKES). Tämä selittyy kantalapissa esiintyneen astevaihtelun heikon asteen yleistymäksi (E. Itkonen, suullisesti).² Voimme näin ollen pysyttää vksm. rekonstruktion **šavta* ennallaan. Sm. *hauta* voisi tietenkin sinänsä palautua myös asuun vksm. **šavða*, ja se sopisi myös germ. etymologiaan: germ. puolellakin oli spirantti (**sauþa*); mutta tätä suhdetta ei muualla tavattane näin varhaisissa lainoissa. Vrt. sen sijaan lpEt. *avrēs* t. *āvt(e)s* 'autio' < kskand. **auþa-z* > mnorj. *auð-r* (SKES), lpR (L-Ö) *saude* 'tervahauta', (*sauto-petsi*) < kskand. **sauþia-* (**sauþ(i)ð*, kohta 1.2). — Voisi kai myös ajatella, että lp. sana on erikseen lainautunut kgerm. **sauþa*-asusta varhaiskantasuomen »lappalaiseen» murteeseen.

5.1.4. Seuraavassa esitän aakkosjärjestyksessä lisää tapauksia, joissa germ. /a/:n vastineena on lapissa *uo*. Useimpien näiden etymologioiden rakenneosina on jo ennestään esitettyjä osaetymologioita, niinpä kaikki itämerensuomalaislappalaiset rinnastukset ovat jo tunnettuja (SKES). Ims.-lp. sanojen germ. etymologiat ovat sen sijaan (nimenomaan tässä muodossa) tietääkseni kaikki uusia; sen sijaan vain lapissa esiintyville tapauksille on germ. etymologia jo esitetty (*buoi'de*: V. Thomsen; *ruow'dá*: Tryggve Sköld). Lyhyyttä tavoitellakseni esitän lapista normaalisti vain lpN:n asun.

5.2. *Arpa*

(5) Sm. *arpa*, myös 'osa; osuus = lott', murt. myös *arvas*, gen. *arpaan*, sanueen edustajia kaikissa ims. kielissä (ks. tark. SKES) = lp. *vuor'be* 'onni; arpa' < (v)kgerm. **arþa-* (neutri) t. **arþa-z* (mask.) > mnorj. *arf-r* (mask.) 'perintö', mruots. *arf* (neutri), *arver* (mask.) 'maaomistus, perintö' (Hellquist, Söderwall jne.), ruots. *arv* paikannimissä myös 'perintömaa; uudisraiviopalsta' (Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 1 p. 253).

² Toinen keskeinen kantalapin (puolivokaalin) jälkeisen spirantin lähde on skand. lainoissa: vrt. lpI *läidid* 'taluttaa' < kskand. **laiðia-* > mnorj. *leiða*, lpI *skäidi* 'maaselänne' < kskand. **skaipþa-* > mnorj. *skeið* jne.; $\beta > \delta$ n. v. 700 jKr. (A. Noreen).

Ims.-lp. sanalle on jo aikaisemmin etsitty germaanista etymologiaa (germ. **arhwō* 'nuoli': ks. tuonnempana), myös s.-ugr. taholta on etsitty vastineita. Kaikkia on pidetty epävarmoina (SKES). Germ. **arba-* on äänteelliseltä kannalta moitteeton originaali. Semantiikan kannalta rinnastusta tarkasteltaessa huomattakoon, että *perintöosat* — kuten muukin saalis — jaettiin muinoin usein *arpomalla*, kuten vanhat germ. lähteet kertovat (ks. esim. Jacob Grimm 1899 s. 659—, 652 ja Kulturh. lex. för nord. medeltid 11 p. 15—; myös Ruotsin vanhoissa maakuntalaeissa säädetään perinnön arpomisesta). Vanhassa testamentissa perintöosien arpominen on yleistä (esim. Moos. 4:55 »Mutta maa jaettakoon arvalla. Isiensä heimojen nimien mukaan he saakoot perintöosansa»). Näin 'arvaa' ja 'perintö(osaa)' voitiin ilmaista samalla sanalla; vrt. seuraavia paralleelitapauksia: 1. germ. **hlauta-* > goot. *hlaut-s* 'arpa; perintö(osa)', esim. Kol. 1:12: »saei laþoda izwis du dailai *hlautis* weihaize in liuhada» (nykysuom.) 'joka on tehnyt teidät soveliaiksi olemaan osalliset siitä *perinnöstä*, mikä pyhillä on valkeudessa', mys. *hlōz* 'arpa', nykys. *Los* 'arpa, osa, osuus', ruots. murt. *löt* 'paksu pintalastu; pyörän palsta'.³ 2. kr. *klēros* 'arpa, perintö(osa), osuus, maaomistus' etymologisesti = muinais-iirin *clār* 'lauta, pöytä' (IEW s. 545): osuuksien arpomisvälineet, *arvat*, olivat osuuksien symboleina itsekin osia, nimittäin esim. puun palasia, pieniä »lautoja». — Lp. *ar'be* 'perintö' on tietenkin paljon myöhäisempi, kantaskand. (tai vielä nuorempi) laina.

Rinnastus on siis uusi, tosin jo Jacob Grimm tavallaan oivalsi sm. ja germ. sanan yhteenkuuluvuuden (DWb s.v. *Erbe* v:lta 1862), mutta hänen vihjeensä on ilmeisesti jäänyt muilta huomaamatta. Grimmin sanakirja-artikkeli mainitaan vasta Elvi Erämetsän luettelossa »Verzeichnis der etymologisch behandelten finnischen Wörter» (1953).

Aikaisemmin esitetty germ. etymologia (K. B. Wiklund) on yhdistänyt *arvan* germ. 'nuolta' merkitsevään sanaan (germ. **arhwō* < vanh. **arhwā*): sanan muinaisnorjalainen vastine *qr*, gen. *qrvar* on 'nuoli' ja 'viestikapula' ('viestikapulana käytetty nuoli'), sm. *arvaa* on taas joskus käytetty myös 'arpakapulan = viestikapulan' merkityksessä. Merkitys 'viestikapula' selittyy kuitenkin moitteettomasti 'arvan, arpana käytetyn kapulan' yleisemmästä merkityksestä: vrt. esim. ruots. *kavle* 'kapula', erik. 'arpomisväline = arpa', mutta myös 'viestikapula' (SAOB), samaa sanuetta on (ala)saksan *Kabel* (fem.) 'osa, (maa)osuus; arpa'.

Germ. sanan *ieur*. taustaa kannattaa myös pohtia. Se näyttää tarkoittaneen siis alun perin *(erotettu) osa' < *ieur*. **orbho* = **or-bho-*, *ieur*. juureksi sopisi **er-* 'erottaa': IEW s. 332. Kun tällainen 'erotettu osa = arpa' on mm. myös 'lauta, pöytä' ja 'pyörän palsta' (vrt. edellä iirin *clār*, ruots. *löt*), niin

³ SAOB L 1957, 1958 ja Tage Långström, Svenska fordonstermer s. 94 (Meijerberg Arkiv 10, Göteborg 1955).

lat. *orbis* 'kiekko', 'pyörä(npalsta)' näyttäisi kuuluvan tähän: lat. sanalle ei aikaisemmin ole pystytty esittämään etymologiaa. Vanha selitys, jonka mukaan germ. 'perintö' olisi lähinnä < *'orvon osa' on vaikeasti perusteltavissa: orvon asemahan oli sinänsä huono, hänen oli tehtävä raskasta työtä, *Arbeit* (Kluge — Mitzka s.v. *Arbeit*). Ieur. **orbho-* 'orpo' kuuluu silti tietenkin tähän, mutta varmaankin toisella tavalla: sekin on *'erotettu' nim. *'yksinäinen = vailla vanhempia'. Samalla tavallahan selitetään myös germ. orvon nimitys, saks. *Waise* < ieur. **uoidh-son-*: ieur. **ueidh-* 'erottaa' ~ lat. *di-videre* 'jakaa, erottaa' (Kluge — Mitzka s.v. *Waise*, IEW s. 1128). — Kun yllä oleva jo oli kirjoitettu, huomasin, että Émile Benveniste yhdistää tähän heitin verbin *harp* 'séparer, retrancher' ('erottaa, leikata pois') = ieur. **orbh-* ja tulkitsee ieur. asun **orbho-* vanhaksi johdokseksi tästä, merkitys on 'erotettu (nimittäin isästään)': 'séparé de (son père); orphelin' (Benveniste 1962 s. 11—12). Heitin verbi ja Benvenisten tulkinta sopii siis täsmälleen tässä esittämääni perusermerkitykseen.

5.3. *Kansa*

(6) Sm. *kansa*, karj. *kaňža* 'kansa, seura, kumppani', veps. *kanz* 'perhe, pesye, poikue', vir. *kaas(a)* 'puoliso, vaimo, toveri', liiv. *kǫzǫnd* (< **kan-sakunta*) 'häät' (SKES) (sm. *kansa* > lp. *gaz'ze* 'seura; kansa') = lp. *guos'se*, gen. -*ss-* 'vieras (guest, stranger)' < vkgerm. **χansā* > germ. *hansō* > goot. *hansa* 'joukko, sotilasjoukko', anglos. *hōs* 'seura, joukko' = 'company, band' (*mid mæga hōse* 'with a band of maidens', Bosworth), mys. *hansa* 'soturijoukko', kys. *hanse* 'kauppaseura'.

Ims. *kansa*-sanan etymologointi on kokenut monia vaiheita. Germaaninen etymologia (goot. *hansa* jne.) on jo Vilhelm Thomsenin esittämä (1869). Thomsen katsoi myös lp. sanan *gaz'ze* 'seura, talonväki; joukko; kansa' olevan samaa germ. lähtöä. Germ. etymologia hylättiin sittemmin, kun *kansan* vastineeksi esitettiin etäsukukielistä sanat votj. *kuz*, *küz* 'pari' (*kuzo*, *kūzo* 'parillinen'), syrj. *goz* id. Lapin sana katsottiin nyt *kansan* alkuperäiseksi etymologiseksi vastineeksi. Y. H. Toivonen selitti juuri lp. -*z'z-*:n osoittavan, että sana ei voi olla germ. lähtöä, koska tämä lapin edustus ei voi vastata vanhaa -*ns-*:ää, sitä vastaa nimittäin — jo Toivosenkin mielestä — lp. -*s's-* (Toivonen 1928 s. 205 ja SUSA 34: 2, s. 38—39). Lapin *gaz'ze* sopii kuitenkin kahdestakin syystä huonosti ims. *kansan* alkuperäisvastineeksi. Ensiksikin konsonantismien suhde ei ole normaali: lp. -*z'z-* edellyttäisi sanassa olleen vanhan kakuminaaliaffrikaatan *č* (= *tč*: **kaňča*), mutta silloin ims. asun pitäisi olla **kanta* (tai ehkä myös **kanha*): vrt. sm. *kynsi*, vart. *kynte-* = lp. *gǫz'zǫ* < s.-ugr. **kiňče*, sm. *kaha* < s.-ugr. **kača*). Kakuminaaliaffrikaatta ei sovi permiläiseenkaan sanaan. Toivonen rekonstruoikin tähän ja joihinkin muihin hankaliin sanoihin s.-ugr. *c*-affrikaatan (= *ts*: Toivonen 1928 s.

245—), mutta tällaista liudentumatonta s.-ugr. affrikaattaa ei enää oleteta (ks. myös Erkki Itkonen 1959 s. 140). Vokalismissa on taas lp. ensi tavun *a* sikäli outo, että melkein aina tässä asemassa sm. *a*:ta vastaa lapissa *uo*.

Knut Bergsland onkin nyttemmin selittänyt lapin sanan suomesta lainatuksi: tällöin äänteelliset vaikeudet häviävät (Vir. 1965 s. 153—155). Lp. *-a-* on nyt normaali ja lp. *-ʒʒ-* (< *-*nʒ-*, joka itälapissa on säilynyt) voidaan selittää sm. *-ns-*:n substituutioksi: vrt., että Bergslandin mukaan tämä lp. yhtymä esiintyy nykyskandinaavisen *-ns-*:n korvaajana tietyssä paikannimessä (ruots. *Munsfjället*, ks. läh. mp.) ja muutoin nykyskand. *-ns-*:n vastineena on lp. *-nc-* (mp.). Lapin sanan selityttyä lainaksi affrikaatalle ei ole enää mitään perustetta, vaan varhaiskantasuomeen asti voidaan rekonstruoida **kansa*.⁴

Tältä pohjalta Bergsland yhdistää vakuuttavasti ims. sanan lapin laaja-levikkiseen sanaan *guosʹse* 'vieras (guest, stranger)'. Äännesuhde on säännöllinen: vrt. sm. *ansa* 'paula, rihmanen; sadin, silmukka' (liivissä 'silmukka, kädensija, kahva, korva') ~ lp. *vuosʹse* 'kattilan, padan, saavin kädensija, kahva' < baltt., vrt. liett. *asá* 'sanka, kahva; silmukka' < ieur. **ansā* > lat. *ansa* 'kädensija, astian korva' (Bergslandin esimerkki). Tämän rinnastuksen esitti jo Toivonen (SUSA 34: 2 s. 38—39, FUF 19 s. 205). Silti hän on jättänyt (unohtanut?) sen pois SKES:sta. B. esittää vielä kolme muuta rinnastusta lappiin, sanoille *konsa*, *känsä*, *pensas*, yhteensä on siis koossa viisi tapausta eli ilmeisesti useimmat niistä vanhoista ims. sanoista, jotka yleensä sisältävät tämän harvinaisen sekvenssin.

Ims. ja lp. sanojen semanttinen ero ei voi vaarantaa äänteellisesti säännöllistä rinnastusta. B:n mukaan »ero on lähinnä siinä, että suomen *kansa* tarkoittaa ensi sijassa *o m a a* (ehkä käskynalaista) sosiaalista ryhmää, lapin *guosʹse* sen sijaan *t o i s t a* (pikemmin tasa-arvoista) ryhmää, jonka kanssa ('kansassa' 'oma kansa' joutuu tekemisiin» (ks. tarkemmin mp.).

B. mainitsee vielä — kommentteita — vanhan rinnastuksen permiläisiin kieliin. Nyttemmin on kuitenkin permiläisten kielten tutkija V. I. Lytkin tullut siihen tulokseen, että ne permiläiset sanat, joilla on kyseinen ensitavun vokalismit, voidaan tarkkaan jakaa alun perin etu- ja alun perin takavokaalin sisältäneihin. *Kansan* vastineena pidetty permiläinen sana kuuluu tämän analyysin mukaan etuvokaaliin, samanlainen tapaus on votj. *kur*, syrj. *kor* 'puun kuori' = sm. *keri*. Tähän tulokseensa L. on päätynyt tutkimalla votjakin lounaismurteita (ks. tarkemmin Lytkin 1960, Lytkin 1964 erit. s. 35). Lytkin katsoo näin ollen, että rinnastus *kansaan* on hylättävä (Lytkin 1960

⁴ Alun perin *-ns-* on ollut ilmeisesti uusi ja outo foneemisekvenssi (vrt. tuonnempana) ja voi kyllä ajatella, että se on voinut joskus realisoitua niin, että väliin on kehittynyt loiskonsonantti *t*: **kan(t)sa*: vrt., että nyky-suomen *-ms-*:ään voi vastaavasti kehittyä *p*: *kim(p)sut* ja *kam(p)sut*, *lim(p)sa*.

s. 64).⁵ Vokaalieron lisäksi voi huomauttaa, että ei ole ilmeisesti mitään takeita siitäkään, että permiläisessä sanassa olisi ollut dentaalinasaali.

Mikäli Lytkin on siis oikeassa — hänen rekonstruktioitaan ei liene vastustettu — meidän on rehabilitoitava Thomsenin germaaninen etymologia (Lytkin viittaa itse jo tähän: Lytkin 1964 s. 35). Uutta on kuitenkin nyt se, että lapista on tällä välin löytynyt *gagʹze*-lainaa vanhempi vastine *guosʹse*. Germ. lainan ikäys harppaa siis taaksepäin: vokaalisuhde ims. *a* ~ lp. *uo* edellyttää hyvin vanhaa lainautumista, tähän sopii taas se, että lainassa on sananalkuinen *k-* (< vkgerm. *χ-* < esigerm. *k-*) eikä *h-*; sama konsonantisuhde esiintyy useissa muissakin vanhoissa lainoissa: *kana*, *kaura*, *kauris* jne. Lapin todistamaan lainan vanhuuteen sopii vielä loppu-*a*: originaaliksi on asetettava siis vkgerm. **χansā* (fem.) (> myöh. **hansō* > goot. *hansa* jne.: ks. otsikko); ieur. *ā* > *ō* germ. taholla; -*a*:han päättyvät useat muutkin germ. feminiinilainat suomessa.

Germ. alkuperä soveltuu myös semanttisesti: vrt. esim. kskand. 'kansaa' merkitsevää sanaa **þeuðō* (> mnorj. *þjóð* 'kansa' = goot. *þiuda* id.), josta on lainautunut lp. *diēwʹdo* 'naimisissa oleva mies'; siis 'kansasta' on tässäkin tullut yksilö. Vrt. edelleen sm. *seura* mm. 'pyyntikunta' jne. = vir. *söber* 'ystävä, rakastettu, asiakas, kauppatuttava' (baltt. laina).

Lainaan viittaa muuten jo fonotaktinen tarkastelu: 1. Sekvenssi -*ns-* on ims. vanhoissa sanoissa harvinainen, ja näiden harvojen sanojen joukkoon kuuluu jo ennestään balttilaisiksi tai germaanisiksi lainoiksi todettuja: *ansa*, *ansaita*, *ansas* 'alushirsi'. 2. -*ns-*-sanoista vain *sonsar* 'kirppu' -sanalla on todettu vastineita itämerensuomen ja lapin ulkopuolelta, ja tässäkin tapauksessa -*ns-* ei ole alkuperäinen, vaan -*s-* palautuu Toivosen mukaan s.-ugr. liudentuneeseen affrikaattaan (Toivonen 1928 s. 218, ks. myös SKES).⁶ Esikanta-suomalaisesta -*ns-*sekvenssistä ei näytä siis ainakaan itämerensuomen piiristä löytyvän jälkeä.

5.4. Lanka

(7) Sm. *lanka* (vastine kaikissa ims. kielissä) = lpL *luoggē* 'peräsuoli' < (v)kgerm. **langan-* nisl., färsear. *langi*, shetl. *longi* '(nautaeläimen) paksusuoli' (nisl. *botnlangi*, mnorj. murt. *botnlange* 'umpisuoli'); vrt. ruots. murt. *blälånga* 'eräiden märehitijöiden ohuet suolet'; myöhempi laina tältä skand. taholta on lp. *lagʹga* 'paksusuoli, umpisuoli': E. Lidén, Meijersbergs Arkiv för svensk ordforskning 1, Göteborg 1937, s. 86—88; vrt. SKES.

Mainittuja skand. sanoja vastaava kantagermaaninen rekonstruktio **langan-* (heikko mask.) on ims.-lp. sanalle äänteellisesti moitteeton originaali:

⁵ Viittauksesta Lytkinin tutkimuksiin kiitän Jaakko Sarvelaa.

⁶ Toivonen (SKES) esittää sm. *konsa*-sanalle epävarmoja vastineita etäsukukielistä, mutta tässäkin olisi liudentunut affrikaatta kyseessä (Toivonen 1928 s. 236).

vrt. sm. *rauta* < kgerm. **raudan-* (heikko mask.) > mn. *rauði* jne. Semantiikan kannalta lapin sana ei vaadi lisäkommentteja. Ims. *langan* semantiikan suhteen vrt. mnorj. *ggrn* 'suoli' (< **garnō*) ~ mnorj. *garn* 'lanka' (< **garna-*): vanhinta lankaa on valmistettu eläinten suolista ja suonista; tähän kuuluvat myös isl. *blágirni* 'pikkusuolet' ~ isl. *eingirni* 'yksisäikeinen, punomaton lanka' (E. Lidén: Arkiv för nordisk filologi 48, 1932, s. 263); vrt. myös kr. *khordē* 'suoli, soittimen kieli, köysi' > lat. *chorda* id. > ransk. *corde* 'nyöri, köysi'. Vrt. myös: »Verkot olivat kotona kehrätystä pellavalangasta *suoletta* s.o. pituussuuntaan kudottuja» (Anton Heikkilä, Orslahden merikalastus, KV 56, 1976, s. 81).

Ims.-lp. rinnastuksen esitti jo T. I. Itkonen (1918 s. 21), ja sitä motivoi Y. H. Toivonen mainittuun *garn*-paralleeliin viittaamalla (FUF 18 s. 191 ja FUF 26, Anzeiger s. 29), myöhemmin lp. *lag^lga*-asu todettiin jo skand. lainaksi (E. Lidén, ks. edellä). Näin ims.-lp. rinnastukseen jäi vain lpL *luoggē*. Toivonen esitti jo kuitenkin mahdolliseksi, että myös *luoggē* on lainaa kyseiseltä germ. taholta, ims. *langan* hän taas esitti lp. sanan vaihtoehtoisena vastineena (FUF 26, Anzeiger s. 29). Nämä vaihtoehdot sulautuvat siis nyt synteeksiksi, kun johdamme ims.-lp. sanan kokonaisuudessaan varhaisesta germ. originaalista.

E. Lidén huomauttaa, että germ. sana (*sanue*) on varmaankin ikivanha teurastustermi (Arkiv för nordisk filologi 48 s. 263), vanhuuteen viittaa juuri sen levikkikin: sehän tavataan paitsi norjan, ruotsin ja islannin murteista myös Färsaarten vanhakantaisesta kielestä ja lisäksi substraattina Shetlandin saarilta.

Germ. **langan-* näyttää 'pitkää' merkitsevistä adjektiivista **langa-* (ruots. *lång* jne.) substantivoidulta muodolta ja sopii siis hyvin juuri 'suolen' (ja 'langan') nimitykseksi. Samaan 'pitkän' pesyeeseen kuuluu myös mm. kas. *lenge* 'pituus, pitkä köysi', mnorj. *lengja* 'pitkä nahkasuikale, remmi' jne. (SAOB s.v. *länga*, Hellquist s.v. 1., 2. *länga*).⁷

5.5. *Palsi*

(8) Sm. *palsi* 'kova savi- t. maakerrostuma etenkin järven- t. joen pohjassa, tiukka maakerros; kuiva savi- t. sorareunus' (ks. tark. SKES), karj. *palzi* (gen. *pallen*, part. *paltta*) 'reuna, varsi, vierus, äyräs (esim. joen, tien)' = lpN **buol'dá* (= mm. lpL *puolta*) 'vuoren-, mäenrinne; metsä, koivikko' (SKES; viimeksi E. Itkonen, Vir. 1975 s. 169); samaa pesyettä sm. *palle* (gen. *palteen*), *palte* (gen. *palteen*) 'reuna, syrjä; päärmē,

⁷ *Langan* etymologia johti myös sm.-vatj.-vir. *lanko*-sanan tähän asti piilossa pysyneen germ. alkuperän paljastumiseen: sm. *lanko* '(lat.) affinis' ~ mys. *gi-lang* 'affinis' (= anglos. *ge-lang* 'riippuvainen, sukulainen'), mys. *gi-lengida* 'affinitas, lankous' (Graff 2 p. 224—225); tästä enemmän toisessa yhteydessä; vrt. K. Vilkuna, KV 53, 1973, s. 41.

käänne, lieve (esim. vaatteissa); (ojan, järven, tervahaudan) äyräs, mäen rinne, mäki, harjanne' (*palittaa, pallistaa* 'päärmätä'), karj. *palte* 'vaaran, mäen rinne' jne., lyyd. *paste* 'rinne', veps. *pāude* 'rinne, vieru, palтта'; vir. *palistada* 'päärmätä, reunustaa; palmikoida'; liiv. *päld* 'vuori, mäki', *pal'štā, pal't'štā* 'päärmätä; palmikoida (hiukset)'; sm. *pallas* (gen. *paltaan*) 'rinne, kallas, palle'; sm. *palтта, palta, palt(t)o* 'mäen rinne, vieru; reuna, pengeri' (ks. SKES) < vkgerm. **falpa-s*, **falpi-*; edellisestä *a*-vartalosta mnorj. *fald-r* 'poimu, laskos, lieve, helma', mruots. *fald-er* id., 'kerta', nruots. *fäll* jne., mys. *falt* 'poimu' jne.; jälkimmäisestä *i*-vartalosta mnorj. *feld-r* 'Mantel', anglos. *fylde* 'Falte, Umdrehung, Band', mys. *falti-stuol* 'kokoon taitettava tuoli', kys. *manic-falt* (plur. *-felte*) '(lehmän) satakerta' (ks. esim. Seebold, Hellquist, Jan de Vries jne.).

Sm. *palle* merkitsee normaalisti samaa kuin ruots. *fäll* ja niinpä jo Thomsen (1869) esitti sille germ. etymologian. Asiaa on kuitenkin mutkistanut se, että sana on osoittautunut kuuluvaksi laajempaan ims. yhteyteen, jonka ilmeisellä kantasanalla *palsi* on vastine lapissakin: *buol'da* (ks. edellä). SKES katsoo, että *palteen* merkitys 'päärme' »on mahd. ainakin saanut vaikutusta» germ. taholta, merkitys 'mäki, rinne' sen sijaan liittyisi omaperäiseksi katsottuun *palsi-*, *palтта*-pesyeeseen (SKES s.v. *palle, palsi*).

Ims.-lp. sanue sopii kuitenkin k o k o n a i s u u d e s s a a n johdettavaksi germ. originaalista. Vkgerm. asu **falpa-(s)*, johon germ. kielten luetellut muodot äänneleillisesti palautuvat, vastaa suoraan sm. *pallas, palta, palтта, paltto* -asuja, vrt. tunnettua germ. lainaa sm. *kallas, kalta, kaltto* < vkgerm. **çalpa-s*.⁸ *Palsi*-asua (< vksm. **palte* = lp. *buol'da*) vastaa germ. *i*-vartalo **falpi-* > **faldi-*, joka myös tavataan germ. puolella (vrt. edellä olevaa luetteloa). Germ. *i*-vartaloa ei edes tarvittaisi, sillä joissakin vanhoissa balttilaisissa lainoissa esiintyy originaalin *a*-vartaloa vastaamassa (v)ksm. *e*-vartalo: sm. *orsi* ~ liett. *ařdas*, sm. *reisi* ~ lp. *ruoi'dā* < vksm. **rajte* ~ liett. *rietas* < **raitas*, sm. *virsi* ~ liett. *virđas* (Kalima 1936 s. 79, SKES selittää *orsi* < baltt. **ardis*). Kun *palsi* on lapin todistuksen mukaan iältään täysin rinnastettavissa näihin balttilaisiin lainoihin, voisi *e*-vartalon synty selittyä samoin kuin balttilaisissa lainoissa, siis germ. *a*-vartalosta. Ilmiö lienee yhteydessä siihen tunnettuun seikkaan, että vanhoja *a/ä*-vartaloita on muuttunut *e*-vartaloiksi (ks. Ravila, Vir. 1939 s. 107—112). *Palsi* voi olla vanhempi laina kuin *palt(t)a, pallas*. Erityisesti huomattakoon, että myös mainitussa germ.kantaisessa *kallas*-pesyeessä esiintyy *e*-vartalo: **kalsi-*, *kallella(an)*, *kallelle(en)*. Saamme siis pitkän rivin paralleelleja asuja: **kalsi*, *kallas, kalta, kalt(t)o, kallistaa* ~ *palsi, pallas, palta, palt(t)o, pallistaa*.

⁸ Yksinäiskonsonantin ja geminaatan horjuva vaihtelu on likvidan jälkeen yleistä nuorehkoissa lainoissa (vrt. *kiltti, kiltti* < mruots. *gild-er* jne., SKES). *Kallas* ja *pallas*-pesyeissä voi olla samanluonteisesta ilmiöstä kyse.

Etymologian semanttinen puoli kaipaa selvennystä sikäli, että ims.-lp. taholla keskeisenä esiintyvää 'mäen reunan, rintein' merkitystä ei germ. taholla ole osoitettavissa. Tässä kohdassa tarjoutuu vertauskohta romaanisiin kielisiin. Sama germ. sana on lainautunut myöhemmin myös — lähinnä gooteilta — laajalle romaaniselle alueelle: italiaan, eteläranskaan, iberoromaaniselle alueelle; kaikkialla täällä sanalla (**falda*) esiintyy yleismerkityksen '(vaatteen) palle, lieve, (ala)reuna, helma' yms. ohella myös merkitys 'Abhang' = 'vuoren, mäen (alempi) rinne, reuna' (von Wartburg 15 s. 99—, 101, 103). Italiassa tämä merkitys on jo 1300-luvulla tavattu, se esiintyy myös jo muinaisprovincen kielessä (mts. 101, Battisti—Alessio s.v. *falda*): vrt. ital. *le falde delle Alpi* 'die Abhänge der Alpen', suomeksi voisi siis sanoa (Alppien) *paltat* t. *paltat* (*palteet*); vrt. Agr. »isoij lauma sicoija ssömes Wooren *paltas*»: SKES). Tämä merkityksen ims.-romaaninen paralleelisuus on tulkittavissa lähinnä siten, että sanalla on jo germ. puolella ollut elävässä puheessa tämä käyttötapa tai sitten merkitys on lainasanassa laajentunut kummallakin taholla samaan suuntaan. Tällainen merkityskehityshän on niin luonnollinen, että se ei lisäperusteluita kaipaa, vrt. esim. sm. *lieve*: *vaaran liepehellä* 'vid foten af berget' (Lönnrot). Ims.-lp. taholla on sanueen tämä käyttö vain ehtinyt yleistymään pitemmälle: lainahan on — nimenomaan *palsi*-asuisena — paljon vanhempi kuin romaanisissa kielissä.

Pelkästään ims. sanueen nojallakin voidaan merkitys 'vaatteen palle' todeta vanhaksi, muutenhan ei voisi ymmärtää sitä, että myös virossa ja liivissä pesyessä esiintyy 'vaatteen pallistamista' merkitsevä verbi (ks. edellä), vaikka *palle* 'fäll' on siellä tuntematon. Että juuri lainaavissa kielissä sanan semanttinen kehitys on rönsyillyt pitemmälle kuin lainanantajakielessä, on hyvin ymmärrettävää. Originaalikielissä sana oli jatkuvasti 'poimuttamista' tms. merkitsevän verbin (saksan *fallen* jne.) yhteydessä, perusmerkitys saattoi pysyä siis elävänä, lainaavissa kielissä sanalla taas ei ollut mitään tällaista sidettä.

Sm. *palsi* 'kova savi kerrostuma' on SKES:ssa hieman epäröiden katsottu äänteellisesti identtisen karj. *palzi*-asun vastineeksi. Nimenomaan germ. etymologian valossa tämä rinnastus on kuitenkin epäilemätön, germ. puolellahan 'kerta' on keskeisesti esillä: goot. *aina-falþ-s* jne. 'yksinkertainen', mruots. *fald-er* myös 'kerta, gång' (Söderwall), kys. *manec-falt* '(lehmän) satakerta', nruots. murt. *mångfäll(a)*, *fälla* id. Huom. myös, että 'kerros' esiintyy myös romaanisella puolella: italiassa *falda*-sanan keskeinen merkitys — 'liepeen' ohella — on 'Schicht', 'kerros, kerrostuma', myös geologisena terminä.

Sm.-karj. *palsi* = lp. *buol'da* osoittaa vihdoin myös, että laina on tullut kieleen ennen ksm. *ti* > *si* -kehitystä. Lapin asu on takeena siitä, että ei voi olla kyse mistään myöhäisestä analogiataivutuksesta. Näin meillä on uusi

tapaus osoittamassa, että germ.-suomalaiset kosketukset ovat alkaneet ennen *ti* > *si* -kehitystä. Olen jo aikaisemmin esittänyt — tosin suppeasti — useita muita tällaisia rinnastuksia (ks. Koivulehto 1971 s. 386).

5.6. *Vanne*

(9) Sm. *vanne(h)*, gen. *vante(h)en* 'vimen l. circulus ligneus, quo vasa lignea constringuntur' (Renvall), karj.-aun. *vanneh*, lyyd. *vandeh*, veps. *vandeh*, *-ez* 'vanne', virE *vanne*, gen. *vanne* 'väännetty vitsa' tms. < **vandēš* (SKES) ~ lp. *vuoddâ* (plur. *vuod'dâgâk*) 'kengänpaula, säärYS' < **vandek* < (v)kgerm. **wandi-z* > mys. *want* 'seinä' (alun perin väännetyistä vitsoista tehty: goot. *wandu-s* 'raippa, vitsa', mnorj. *vǫnd-r* id. jne.).

Useimmissa ims. kielissä esiintyvää *vanne*-sanaa on jo vanhastaan pidetty germ. lainana. Germ. etymologiaa on kuitenkin epäilty siksi, että gootin ja skand. asut edustavat germ. *u*-vartaloa **wandu-z*. Ims. sana taas näyttäisi palautuvan parhaiten germ. *i*-vartaloon **wandi-z*. Germ. pesyeeseen kuuluva mys. feminiini *want* 'seinä' (nsaks. *Wand*) taipuu kuitenkin *i*-vartalon mukaisesti ja voi siten edustaa jo germ. *i*-vartaloa. Germ. *i*- ja *u*-vartalot esiintyvät usein samassa sanueessa, länsigerm. *i*-vartaloita vastaa gootissa usein *u*-vartalo. Tämä kahtalaisuus näkyy muuallakin lainoissa: sm. *luode*-sana (alun perin 'tulva') näyttää vastaavan germ. *i*-vartaloa **flōdi-z*, johon sopii jälleen mys. *fluot* 'tulva' (nsaks. *Flut*), gootissa sana on taas *u*-vartalo: goot. *flōdu-s* 'Flut, Strom'. Länsigerm. *i*-vartaloista on monia tosin pidetty sekundaarisina (vedoten goottiin), mutta joka tapauksessa on todettava suhde goot. *flōdu-s* ~ sm. *luode*. Kaiken lisäksi on otettava huomioon, että myös *u*-vartalolla oli paradigmassa asuja, joista ims. *-eš*-asu voi selittyä, esim. pl. nom. kgerm. **wandewez* > myöh. **wandiwiz*, pl. gen. **wandewō|ewē*. Germaanisissa lainoissa on muuten peräti harvoja sellaisia sanoja, jotka selvästi heijastavat *u*-vartaloisen germ. yksikön nominatiivin *-uz*-loppua: *palkus* (Terho Itkonen), *vantus*, jotka ovat ilmeisesti kskand. kaudelta peräisin. Ehkä tämä tyyppi ei ollut vanhimpien kontaktien aikana vielä mahdollinenkaan.

Saksassa näkyvä merkitys 'seinä' johtuu siitä, että pronssikaudella ja myöhemminkin germaanit rakensivat vitsoista, vavoista väännettyjä, punottuja seinä, jotka tiivistettiin savimassalla. *Wand* on siis johdos kgerm. vahvasta verbivartalosta **wenda-* 'vääntää, punoa' > mys. *winten*, mnorj. *vinda* 'vääntää' jne. (ks. esim. Kluge — Mitzka s.v. *Wand*). Semanttisesti samoin selittyy ruotsin *vägg* = goot. *waddjus* 'seinä': johdos juuresta ieur. **wei-* 'vääntää'. Ims. *vanne* heijastaa siis vanhaa germ. peruserkitystä 'väännetty vitsa, vanne'. Germ. puolella 'vitsa' on jäänyt goottiin ja skand. taholle, saksassa siitä on tullut 'seinä' < *'vitsapunos'; vrt. mnorj. *vanda-hús* 'punotuista oksista tehty talo' (Fritzner), esim. tanskan kielessä *vaand* merkitsee nykyäänkin mm. tällaisen seinän punomiseen käytettävää vitsaa (ODS 26 p. 203). Suhteeseen 'vanne'

~ 'vitsa' vrt. vielä, että sm. *raippa* on laina siitä germ. sanasta (**raipa-*), josta mys:ssa on tullut *reif* 'vanne, rengas'.

Ei varmaankaan ole siis syytä pitää kiinni Toivosen aikoinaan *vanteelle* esittämästä rinnastuksesta permiläisiin kieliin (Toivonen 1928 s. 117). Jo SKES pitää permiläisen sanan tähän kuulumista epätodennäköisenä. Permiläinen sana edellyttäisi, että *vanteessa* olisi alun perin ollut kakuminaali-affrikaatta, joten lp. *vuoddá* ei silloin kuuluisi tähän.

Lp. *vuoddá* 'kengänpaula' sopii sen sijaan hyvin germaaniseen etymologiaan. Semantiikan kannalta vrt. jälleen germ. **raipa* > goot. (*skauda*)*raip* 'kengänpaula', mys. *reif* 'vanne, rengas' tai ruots. *band* mm. 'vanne' ~ *skoband* 'kengänpaula'; huom. edelleen, että samaa germ. pesyettä kuin **wandi-z* on esim. mnorj. *winding-r* 'säären ympäri kiedottava side' = msaksin *winding* id. (Fritzner, Holthausen 1954). Äänneasussa ims. ja lp. *sanojen välillä on sikäli* eroa, että *vanne* on mukautunut vanhoihin *-es*-johdoksiin, lp. *vuoddá* taas edellyttää vanhaa *-ek*-loppua (SKES). Tämä ei silti ole riittävä peruste lp. sanan erottamiseksi germ.-ims. sanasta, sillä on tunnettua, että jotkut muutkin germ. lainat ovat *-eh*-tyypin sijasta mukautuneetkin vanhojen *-ek*-sanojen paradigmaan (Hakulinen, SKRK s. 103), sellaisia ovat ainakin *vierre*, *vaate* ja *ruoste*. *Vanne*—*vuoddá* -tapauksessa on tapahtunut siis sekä *-es* että *-ek* -paradigmaan mukautuminen, edellinen ims:ssa, jälkimmäinen lapissa. Huomattakoon, että *-ek*-johdos on semanttis-morfologisesti hyvin mielekäs: germaaninen originaali on 'vääntää'-verbin johdoksena morfologiselta motivaatioltaan tarkalleen vksm. *-ek*-johdoksen vastine: 'väännä'. SKES pitää rinnastusta lappiin johtimien erilaisuuden vuoksi epävarmana, mutta siinä esitetäänkin *vanteen* germ. etymologia ja ims.-lp. rinnastus vaihtoehtoina. Tässä osoitettiin, että sekä ims. että lp. sana voidaan johtaa samasta germ. originaalista.

5.7. *Vaula*

(10) Sm. (länsimurt.) *vaula* (*vaulo*, *vaulu*) 'vitsasta väännetty siderengas' (Jusl.) 'nuotan paula' (< **vakla*: Setälä, ÄH s. 139; vrt. vir. *vagl*, gen. *vagla* 'mato, toukka'?) = lpN **vuow'le* 'puinen koiran kytkyt, kaulapanta' (todettu lpKo:sta, T. I. Itkonen) < (v)kgerm. **waðla-* > anglos. *watul*, *watel* 'vitsapunos (vars. aidassa, seinässä)': vrt. edellä germ. **wandi-z*) > engl. *wattle(s)* 'punos (aitana yms.)', murt. myös 'taipuisa oksa, vitsa' (Bosworth, Seebold, OED), tähän kuuluu myös anglos. *walla* 'bandage = side' (Bosworth; Holthausen 1963 s. 382).⁹

Sm.-lp. rinnastus on jo T. I. Itkosen tekemä (Itkonen 1918 s. 64). Hän yhdisti tähän myös sm. (murt.) *vakla(t)* 'vapeet', joka lienee kuitenkin toinen

⁹ Akateemikko Lauri Posti on maininnut minulle, että hän on jo myös yhdistänyt *vaulan* tähän germ. originaaliin (julkaisematon etymologia).

sana (myöhäinen ruotsalainen laina: ks. SKES s.v. *vakla*). Länsimurt. kehitys **vakla* > *vaula* on äännelaillinen (vrt. **kakla* > *kaula*; teoreettisesti *vaula* voisi olla myös < **vapla* t. **vavla*, ks. tämän sana-artikkelin loppua). Viron sana sopii äänteellisesti **vakla*-asuun, semanttisestikaan sen yhdistäminen tähän ei olisi mahdotonta (vrt. esim. gotl. murt. *tain* 'värttinä; ankerias' (Säve et al.) < germ. **taina*- 'vitsa, oksa').

Anglosaksin *watul*, *watel* 'vitsapunos' -sanan kgerm. vartalo voi olla joko **waðla*, kuten yleensä oletetaan, (näin myös Seebold uudessa sanakirjassaan) tai sitten **watla*-. Ims.-lp. sanan germ. originaaliksi sopii kumpikin vaihtoehto. Anglos. sanassa oleva toisen tavun vokaali on tyypillinen länsigerm. sekundaari loisivokaali (ks. esim. Sievers — Brunner 1951 § 152). Kgerm. **waðla*-asu on todennäköisempi kuin **watla*, koska se voidaan etymologiodia: **wað-la*-on instrumentaalisuffiksilla *-la* muodostettu johdos germ. verbistä **wēða*- > goot. *widan*, mys. *wetan* 'sitoa' (näin kaikki etym. sanakirjat), germ. sana on siis tarkkaan 'side' = 'vaula'.¹⁰

Sm.-lp.-germ. rinnastus on äänteellisesti moitteeton: vrt. esim. sm. *neula*, karj. *niekla* < goot. *nēpla* 'neula'. Kantasuomessa ei ollut *-tl*-yhtymää, joten germ. dent. + *l* korvattiin ksm. *-kl*-illä. Rinnakkaismuotojen *vaul/a*, *-o*, *-u* suhteen vrt. esim. germ. lainaa *kaut/a*, *-o*, *-u* 'pieksun, lapikkaan päällisnahka', jonka germ. originaali **skauta*- > goot. *skaut-s* 'helma, palle' on samaa sukua-kin (mask.) kuin germ. **waðla*- (SKES).

Semanttisesti sanat sopivat siis myös yhteen, verrattakoon vielä nykyengl. murt. 'taipuisa vitsa' -merkitystä: 'a wand, rod, stick' (OED). Anglos. merkitys 'seinäpunos' selittyy samoin kuin edellä käsitellyssä germ. **wandi-z*-tapauksessa: seinät punottiin vitsoista. Vrt. edelleen anglos. *watla* 'side': 'a bandage' (Bosworth), joka siis näyttää kuuluvan tähän myös.

Seebold (s. 542) yhdistää anglos. sanaan myös mys. sanan *wadal* 'fasciculus' = 'kimppu oksia, vitsoja' (2. Moos. 12:22: AhdGII 1, 335, 38). Yhdistäminen perustuu ilmeisesti Seeboldin mys. sanalle antamaan väärään käännökseen 'Binde' = 'side'. Tämä *wadal* on kuitenkin sama sana kuin mys. *wadal* muutenkin eli 'vihtamainen kimppu oksia, lehtevä oksa' (1. Moos. 3:7: AhdGII 1, 701, 1) jne. > kys. *wadel* 'huisku' jne. Sen kuuluminen tähän lienee epä-todennäköistä (vrt. DWb s.v. *Wedel* p. 2820).

Sm.-lp. *vaula* voisi olla peräisin myös toisesta germ. origin-alista: vrt. nnorj. *vaul* (mask.) 'yhteensitomiseen käytetty oksa' (Torp s. 849). Sana on *l*-laajenne *vav*-asusta (*vav* 'svøp, omvikling' yms.), ja sille voisi teoreettisesti rekonstruoida germ. asun **wabla*-, josta siis tulisi ksm. **vapla* > sm. *vaula*.

¹⁰ Anglos. kehitys **waðla* > **wail* (> *watul*, *watel*). *-t*- selittyy seuraavan *l*:n vaikutuksesta johtuvaksi (Seebold s. 542); vrt. Beiträge zur Geschichte der dt. Sprache u. Literatur 30 (1905) s. 67 ja engl. murt. *bottle* 'asumus', anglos. *boil*, *bold* id. < germ. **bōpla*- t. *bupla*- (Jan de Vries s. 48), engl. *bottom* = saks. *Boden* < germ. **bupma*-.

5.8. Lopuksi vielä kaksi rinnastusta, joista ims. vastine puuttuu — samoin kuin jo käsitellyltä lp. *luoi'kät*-verbiltäkin (artikkelin 1. osa, kohta 4).

5.9. Lp. *buoi'de*

(11) Lp. *buoi'de* 'lihava; rasva' (Nielsen, T. I. Itkonen, Lagercrantz) < vkgerm. **faita*- (< esiger. -*d*-) > mnorj. *feit-r* 'lihava, rasvainen', mruots. *fet-er*, nruots. *fet* id., kys. *veiz* 'lihava, (subst.) rasva, lihavuus' jne.

Etymologia on sekä äännteellisesti että semanttisesti moitteeton. Lapin sanaa vastaava varhaiskansantuomen rekonstruktio on **pajta* (inarin- ja etelä-lapissa on tässä klusiili: Äimä FUF 6 s. 184—185). Huomattakoon, että vokalismi ja konsonantismi ovat — kuten kaikissa tässä artikkelissa esittämistäni tapauksissa — keskenään sopusoinnussa: lp. *uo* ~ germ. *a* edellyttää vanhaa lainaa, samaa edellyttää lp. yhtymä *-i'd-* (< vksm. *-jt-*) ~ germ. (vokaalin jälkeinen) *-it-*; myöhemmissä skand. lainoissa lapissa olisi vastaavassa tapauksessa odotettavissa *-i't-* (vrt. *bai'tet* 'go up into the wind' (Nielsen) ~ kskand. **baitian* > mnorj. *beita* 'beim Winde segeln, kreuzen', Jan de Vries). Sama äännesuhde on suomen puolellakin tunnettu (sm. *muoto* ~ germ. **mōta* < esiger. -*d*-, sm. *mallas*, *malta(h)an* ~ germ. **malt-* jne.). Itämerensuomessa lp. sanan vastine olisi **paita*. Sanan esiintymättömyys itämerensuomessa voitaisiin selittää homonymian karttamisesta johtuvaksi: ims:een lainautui myöhemmin germ. taholta toinen *paita*, 'Hemd' (vrt. goot. *paida*), joka ehkä työnsi vanhemman sanan tieltään. Tämä nuorempi *paita* lainautui edelleen myös lappiin, mutta lapissa homonymiaa ei enää päässyt syntymään: lp. *bai'de* 'paita'.

Germ. etymologian esitti jo Thomsen (1869). Setälä (ja jo Budenz) ehdotti sittemmin lp. sanalle s.-ugr. vastineita: ostj. *pol't'* 'tali', unk. *faggyú* 'tali, munuaisrasva' (NyK 26 s. 400).¹¹ Setälän yhdistelmä näyttää kuitenkin rauenneen: kumpikaan uusista unkarin etymologisista sanakirjoista ei sitä *faggyú*-sanan kohdalla mainitse (niissä sen sijaan ugr. **pöl'ə*: György Lakó et al., *A magyar szókészlet finnugor elemei* 1967 — ja Loránd Benkő et al., *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* 1967 —). Lp. sanan germ. etymologialle ei siis ole mitään estettä.

5.10. Lp. *ruow'dá*

(12) LpN *ruow'dá* 'kesäkengän pohjakappaleen (*vuoddo*) reuna, veneen, sängyn reuna' (Nielsen) = lpL *ruob'ta* 'lapinkengän pohjakappaleen

¹¹ Setälä mainitsi Thomsenin yhdistelmän heikkoutena sen, että germ. *-t-* = sm. *t*. Asia on — kuten yllä todettiin — juuri päinvastoin: suhde on vanhassa lainassa odotuksen mukainen.

reuna' ym. (Grundström) = lpR *ruobd* 'limes, ora' (Lindahl — Öhrling) jne. < vkgerm. **ramd-* > mnorj. *rønd* (fem.) 'reuna, raita', nnorj., nruots., *rand*, mys. *rand* (mask.), anglos. *rand*, *rond* (mask.) jne.

Tämän yhdistelmän on jo Tryggve Sköld esittänyt ja käsitellyt sitä laajasti (Sköld 1960 s. 64—74), joten voin viitata hänen esitykseensä. Etymologia on mahdollisimman vakuuttava: lapin sanan äänneasua on odotuksen mukainen ja merkitys vastaa mahdollisimman tarkkaan germaanista — kuten Sköld yksityiskohtaisesti osoittaa.

Tässäkin lainassa esiintyy germ. /a/ ~ lp. *uo* -suhteen ohella lisäkriteeri, joka edellyttää vanhaa lainaa. Germ. originaalissa on yleisesti esitetyn etymologian mukaan ollut kerran *-md*-yhtymä (**ramd-*), ja lapin asut edellyttävät myös tätä germ. sekvenssiä originaaliseen: kantalapin *-mD-*, varhaiskantasuomeen projisioituna sana olisi asussa **ramte*. Lainautuminen on siis tapahtunut ennen germ. kehitystä *md* > *nd*, eli yleisemmin ennen dentaalin edellä tapahtunutta kehitystä *m* > *n*. Tällaisen assimilaation tarkka ikääminen on tietenkin mahdotonta, mutta se ei voine mitenkään olla ainakaan yhteisgerm. kautta myöhempi ilmiö. Hans Krahe ja Wolfgang Meid (Germanische Sprachwissenschaft 7. p., Berlin 1969) esittävät sen jo esigerm. aikaan kuuluvien assimilaatiotapausten joukossa (mts. 112). Lauri Posti on selittänyt ims. kehityksen *mt* > *nt* perustuvaksi germ. superstraattivaikutukseen: germaaneilla ei ollut (enää) omassa kielessään *-mt-*, *-md-* -sekvenssejä (Posti 1953 s. 37). Lapin *ruow'dá* edustaa siis vielä tätäkin varhaisempaa aikaa.¹²

Mnorj. *rønd* esitetään A. Noreenin muinaisislannin kieliopissa (Altisl. Gramm.) sekä konsonanttivartaloisten että *i*-vartaloisten joukossa. Kumpikin tyyppi (kgerm. **ramd-* t. **ramdi-*) sopii lapin sanan toisen tavun *á*:han yhtä hyvin (Sköld, mts. 73); vrt. esim. lp. *gussá* 'lehmä' < germ. (kskand.) **küz-* > mnorj. *kýr* id.

Tryggve Sköld osoittaa, että lappiin on lainautunut myös samasta germ. pesyeestä germ. *e* (> *i*) -astetta edustava ablautmuoto: lpN *ráw'dá* 'reuna, parras' (Nielsen), lpL *rab'ta* id. jne. Originaalissa on tässäkin ollut *-md-*: joko **rind-* (näin Sköld, mts. 72) tai nähdäkseni paremminkin vanhempi kgerm. **remd-* (kumpikin asu sopii vastaamaan lapin asua), kehitys *e* > *i* nas:n + kons:n edellä lienee näet katsottava nuoremaksi kuin *md* > *nd* -assimilaatio; vrt. että ims. *rengas* on lainautunut ennen tätä *e* > *i* -muutosta. Germ. **remd-* > **rind-* -asua vastaavat mnorj. murt. *rind* 'Jordryg; Stribe

¹² Tryggve Sköld esittää asun varhaiskantaskandinaavisena (mts. 72), mutta termi kantaskand. (Urnordisch) lienee tässä lähinnä ymmärrettävä maantieteellisesti (vrt. Sköld 1961 s. 83). Lapin germ. lainoja on ollut tapana nimittää (kanta)skandinaavisiksi, koska lainautumisen on katsottu tapahtuneen Skandinaviassa. Varsinaisen kantaskandinaavisen kielikauden (Urnord.) katsotaan kronologisessa mielessä alkaneen vasta n. 200 jKr.

i *Toi'* (Aasen, Ross), johdos nisl. *rindi* (mask.) 'smal Jordstrimmel op ad en Fjælds side' (Blöndal), jne. (ks. lähemmin Sköld, mts. 72).

5.11. Kaikkiaan on kertynyt siis 12 etymologiaa, joissa (kanta)germaanista /a/-foneemia vastaa lapissa *uo*, useimmissa tapauksissa itämerensuomikin on edustettuna (ims. *a*): *arpa*, *hauta*, *kansa*, *lanka*, *palsi*, *rauta*, *vanne*, *vartoa*, *vaula*, vain lapissa *buoi'de*, *luoi'kât*, *ruow'dâ*. Tätä vokaalisuhdetta ei siis germ. lainoissa voi enää katsoa oudoksi tai epäilyttäväksi, vaan on lähdettävä siitä, että se edustaa vanhempaa lainakerrostumaa kuin suhde germ. (= kskand.) /a/ ~ lp. *a*; semminkin kun useissa esitetyissä tapauksissa germ. konsonantismin substituointi (*hauta*, *kansa*, *buoi'de*, *luoi'kât*, *ruow'dâ*) tai ims:n ja lapin välinen konsonantismin suhde (*hauta*, *kansa*, *palsi*) muodostaa lisäriteerin, joka on yhtäpitävä vokaaliedustuksen kanssa (ks. asianomaisia kohtia).

Vanhan lainan mukainen vokaalisuhde ei tosin aina välttämättä todista lainan vanhuutta: periaatteessahan on otettava kahden kielen välisten äännesuhteiden tuntemukseen perustuvan analogisen substituoinnin mahdollisuus lukuun: tunnettu esimerkki tästä on lp. *hâd'de* < sm. *hintä*; suhde lp. *â* ~ sm. *i* voisi olla vanhuuden (ts. yhteisen sanan) merkki, mutta lp. *h-* paljastaa lapin sanan lainaksi suomesta. On kuitenkin helppo todeta, että tällainen »nuoruus» ei voi esitetyissä tapauksissa tulla kyseeseen. Jo mainitut konsonantismin tarjoamat lisäriteerit vastustavat sitä useissa tapauksissa. Näihin tapauksiin kuuluvat esim. kaikki vain lapissa esiintyvät sanat.

Suomalais-lappalaisissa suhteissa, joissa (myöhäinen) analoginen substituointi periaatteessa olisi mahdollisempi kuin suorissa germ.-lp. kontakteissa (mikäli niitä tässä siis olettaisimme), olisivat tällaisen oletuksen tiellä vielä usein semanttisetkin erot: *hauta* ~ *suow'de*, *kansa* ~ *guos'se*, *lanka* ~ lpL *luoggê*, *vanne* ~ *vuoddâ*. Vain tapauksissa *arpa* ~ *vuor'be* ja *rauta* ~ *ruow'de* voisi analogiaan perustuva myöhäisempi substituutio olla edes periaatteessa mahdollinen, mutta käytännössä tietenkin aivan epätodennäköinen (koska jo vanha substituutiomalli on sm. *a* ~ lp. (heleä) *a*: vrt. sm. *rautia* 'seppä' ~ lp. *raw'de* id.) — Mikäli vihdoin olettaisimme suoria germ.-lp. kontakteja niissäkin tapauksissa, joissa ims:ssa on vastine, olisivat semanttiset erot niin ikään »nuoruusselityksen» esteenä; tapauksessa *ruow'de* taas on äänteellinen este: kantalappiin on rekonstruoitava dentaaliklusiili, vaikka suora lainaus edellyttäisi spiranttia (kskand. **raudan-*; lpEt:ssä ja lpI:ssa ei ole spiranttia). lpL *luoggê* voisi teoreettisesti perustua tällaiseen myöhempään analogiasubstituutioon; silloin se kuitenkin olisi taas erotettava ims. *lanka*-sanasta.

Kaikkiin germ.-lp. tapauksiin ei löydy varhaisuutta edellyttäviä lisäriteerejä. Tällaisena tapauksena voi mainita lpR *luoska*, N *luos'ká* 'vaatteen koristereunus' (R *luoskot*, N *luos'kot* 'koristaa vaatteen reuna ompelein', SKES). *Luos'ká* näyttää merkitykseltään liittyvän skandinaaviseen *lask-*

sanaan: nruots. *lask* 'kengän ym. erikoinen ommel, sauma' (SKES), nnorj. *laske* 'kile, strimmel ind i et klædningsstykke' yms. (Torp). Skandinaavinen sana katsotaan taas lainaksi alasaksasta (Hellquist): kas. *lasche* 'keil- oder zwickelförmiger Streifen' (Schiller — Lübben) = kholl. *lassce* 'välikappale (vaatteessa), tilkku' yms. = kys. *lasche* 'Lappen, Fetzen'. Nykyskand. sanan lainuus ei sinänsä mitenkään estä lp. sanaa olemasta yhtä vanha germ. laina kuin lp. *buoi'de*, *luoi'kât* ja *ruow'dâ*, jos kerran sana germ. puolella on riittävän vanha (kgerm.), kuten ilmeisesti onkin; vrt. nisl. *laski* 'käsineen ranneseutu', siis 'reunus' sekin (Kluge — Mitzka s.v. *Lasche*, Blöndal 475). — Nisl. *laski* on myös 'halkeama puussa', verbi *laske* myös 'vahingoittaa' (Blöndal): vrt. tähän lpN *luos'ko*, *luoško* 'rappeutunut, täysin käyttökelvoton (vene)' ~ sm. *lahkota* 'eritä' virE *lahe*, gen. *lahke* 'rako, halkeama' (SKES); onko tässäkin jälleen tapaus, jossa kgerm. /-sk-/ > vksm. /-šk-/ (kuten *nahka*, *tuhka*, *vihko*)?¹³

6. Varhaiskantagerm. /ē/¹ ~ (v)ksm. ä, e.

6.1. Aivan uusi kriteeri germ. lainojen ikäykseen saadaan germaanisen pitkän vokaalifoneemin /ē/:n eli ns. /ē/¹:n edustumisesta itämerensuomessa ja lapissa.¹⁴ Kyseessä on foneemi, joka vastaa ieur. systeemin pitkää /ē/-foneemia, mutta joka länsi- ja pohjoisgermaanisella taholla esiintyy pitkänä *ā*:na (anglosaksissa useimmiten myöhemmin *æ*:nä), josta vielä myöhemmin umlaut-tapauksessa tulee *ē*. Gootissa sillä sen sijaan tunnetusti on suppean *ē*:n arvo (suppeus näkyy siitäkin, että se on joskus kirjoitettu pitkän *i*:n merkillä *ei*). Skandinaavisella taholla tämä foneemi taas jo varhaisimmissakin kantaskand. riimukirjoituksissa merkitään samalla riimulla kuin lyhyt germ. /a/, joten sen arvon on täytynyt jo tuolloin olla jotakuinkin *ā*. Varhaisimmat esiintymät ovat 200-luvulta (niwajemariR, Thorsberg n. 200, *makija* 'miekkä' akk., Vimose 250—300 jKr., W. Krause 1966 s. 53—58); tämä vanhempi riimukirjaimisto (Futhark) oli, päinvastoin kuin nuorempi, tarkka: *a*, *e*, *i*, *o*, *u* -arvoilla oli eri riimunsa.

Indoeurooppalaisen kantasysteemin välisestä eli puolisupeasta /ē/:stä on

¹³ Trygve Sköld on aikaisemmin pitänyt mahdollisena (1961 s. 97), että tietyissä sanoissa skand. *a*:ta vastaava lapin *uo* voisi selittyä tiettyjen ympäröivien äänteiden labiaalistavasta vaikutuksesta johtuvaksi (hänellä on vain pari tapausta; labiaalistavaksi konsonantiksi hän katsoo paitsi *v*:n myös *l*:n: *luos'ká*). Tämä selitys ei nähdäkseen kuitenkaan sovi enää lp. *e* (= sm. *a*) -vartaloisiin sanoihin: ainakin niissä *a*:n labiaalistumisen lähin aste olisi lpN *oa* < kantalapin *o* < vksm. *o*, vrt. lp. *oal'ge* = sm. *olka*; ja ainakin suomesta myöhemmin lainatuissa sanoissa myös lp:n *ā*:n edellä on *oa*: lp. *boal'gât* < sm. *polkea* (ei siis **buol'gât*). — Tässä artikkelissa esitettyyn ims.-lp. materiaaliin selitys ei myöskään sovi (*kansa* ~ lp. *guos'se*, *arpa* ~ lp. *vuor'be* — Sköld hylkää lp. *guos'se*-sanan germ. etymologian, mutta hän tarkoittaa tällä vanhaa virheellistä selitystä < germ. **gastiz*).

¹⁴ /ē/¹ siksi, että myöhemmin ilmestyy germ. kieleen toinen /ē/, /ē/² (alkuperästä on ollut eri mielipiteitä), joka tulee /ē/¹:n tilalle, kun siitä tulee /ā/. Tämä /ē/² on mys. diftongi *ia*, esim. *hiar* 'täällä'. Gootissa se on taas sulautunut /ē/¹:een.

voitu päästä kantaskandinaavin systeemin väljään /ā/:han tietenkin vain /ē/:n vähittäisen avautumisen eli siis *ā*-tyyppisten realisointien kautta. Kantaskandinaavia vanhemmassa kielimuodossa, kantagermaanissa, on siis täytynyt pakosta esiintyä foneemin tällainen *ā*-mäinen ääntäminen. Foneemin kantagermaanisena merkkinä käytetäänkin usein *ā*-merkkiä (ks. esim. Hellquist, s.v. *nål* 'neula', tai Seebold 1970). Gootin *ē* on myöhemmän supistumisen tulosta, tai sitten jo kantagermaanisena aikana on esiintynyt murre-ero: osassa germ. aluetta ieur. /ē/ on väljentynyt, osassa ei (esigootissa).

Itämerensuomen ja lapin germ. lainoissa on tähän asti löydetty tämän foneemin substituutioina vain joko (1) pitkä *ē* tai (2) pitkä *ā* (sanassa *malja* lyhyt *a*). Ensimmäinen ryhmä vastaa siis gootin edustusta, jälkimmäinen kantaskandinaavin; »goottilaisia» *ē*-sanoja: *lieko*, *miekka*, vir. *mōōt*, gen. *mōōdu* 'mitta' (< germ.-goot. **mētō* = mys. *māza* 'mitta'), *neula*, *seula*, lp. *viikko*; skandinaavisia *ā* (*a*)-sanoja mm. sm. *laaka*, *malja*, *raaka* (adj.), *saatto* 'heinäruko', kansanr. *vaa'as* 'tuska' (< kskand. **lāya-*, **mālia-*, **hrāwa-*, **sātōn-*, **wāya-z* > mnorj. *låg-r*, *mali-r*, *hrā-r*, *sāta*, *våg-r*).

Ei ole siis esitetty tähän asti lainoja, joissa tämän germ. foneemin substituutiona esiintyisi (v)ksm. *ā*-kvaliteetti, vaikka juuri tämä kvaliteetti on varhaisen kantagerm. *ā*-kvaliteetin odotettavissa oleva vastine.

Tällaisia lainoja on kuitenkin löydetävissä. Seuraavassa esitän 7 uutta etymologiaa, joissa kyseisen germ. foneemin substituutiona esiintyy lyhyt *ā*. Huomattakoon, että juuri lyhyt *ā* on odotuksen mukainen, jos kyseessä on hyvin vanha laina: varhaiskantasuomessahan ei alun perin ole ollut pitkää *ā* ja *ā* -foneemia ollenkaan (eivätkä muutkaan vokaalikvaliteetit voineet esiintyä pitkinä muussa asemassa kuin *e*-vartaloisten sanojen ensitavuuissa; Erkki Itkonen 1969 s. 87). Näin saamme siis varhaista lainautumista edellyttävän vokaalikriteerin tällä kertaa kummaltakin puolelta:

1. germ. kvaliteetti,
2. vksm. kvantiteetti.

Muut kriteerit ovat näiden kanssa yhtäpitäviä:

3. Kahdessa tapauksessa on ims:n sanalla lapissa vastine, jossa vksm. *ā* = lp. *ie* (vksm:n *e*-vartalossa); tämä vokaalisuhde on sama kuin yhteisissä kantasanoissa esiintyvä ja viittaa siis (lähinnä) vksm:n aikaiseen lainautumiseen: ks. kohdat 6.4, 6.7).
4. Konsonanttisuhde germ. tenuis < esigerm. media ~ vksm. yksinäis-klusiili kaikissa tapauksissa, joissa on germ. sanansisäinen tenuisklusiili: *levätä* (6.10), *leväs* (6.11), *räkä* (6.3), ? *mäki* (6.8).

Kahdeksantena etymologiana esitän vihdoin rinnastuksen, jossa on suhde germ /ē/ ~ ims. *e* (ks. kohdat 6.9, 6.10, 6.11).

6.2. *Käydä*

(1) Sm. *käydä, kävellä* (kaikissa ims. kielissä, SKES) < vksm. **käve-* (E. Itkonen 1949 s. 44) < vkgerm. **skæwia-* > goot. *skēwjan* 'käydä, kulkea' (Markus 2: 23), mnorj. *skæva* 'kulkea, kiiruhtaa' (Jan de Vries jne.).

Etäsukukielistä ims. *käydä*-verbille esitetyt vastineet on kaikki katsottu epävarmoiksi (SKES; vrt. E. Itkonen 1949 s. 44). Erkki Itkonen on verrannut tähän epäröiden tšer. verbiä (L) *kè·jə-*, (I) *kà·jə-* 'mennä, poistua'; äänteelliseksi vertailukohdaksi (*v > j*) hän esittää sm. *täysi*-adjektiivin vastineeksi ajateltua tšer. adjektiivia, joka kuitenkin taas itsekin on problemaattinen (mts. 44; SKES s.v. *täysi*). Sm. *täysi* < **täüte* kuuluu ilmeisesti varhaiskantasuomen **täve*-kantaan (> lp. *dievvä*; ks. SKES ja Terho Itkonen 1970 s. 12), jonka originaaliksi taas sopii vkgerm. **tæwia-* (ks. kohta 6.4).¹⁵ — Lp. *gævvát* 'käydä' on suomesta saatu laina (SKES), kuten sen vokalizmi *æ-á* osoittaa.

Germ. etymologia edellyttää — kuten sanottu — erittäin varhaista lainautumista. Samaa edellyttää verbin ims. asu: pelkkä *e*-vartalo, johdintelementtejä ei ole. Sama ilmiö esiintyy muissakin varhimmissa verbilainoissa: lp. *luoi'kát* (= vksm. **lajkke*), vksm. **väse-* (kohta 6.7), samoin ims. *hake* < **šake-*, lp. *gier'dát* = vksm. **kärte*, lp. *bár'gát* = vksm. **pürke* < vkgerm. **säkia-*, **šarþia-*, **wurkia-*: vksm. *e*-vartalo siis vastaamassa germ. *ja*-verbiä, kuten tässä esitellyssä **käve*-tapauksessa.

6.3. *Räkä*

(2) Sm. *räkä*, karj.-aun. *rekä, -g-, räkä, -g-* (jälkimmäinen ehkä < sm.: SKES), lyyd. *röga, regä*, veps. *fegä, rega, ř-* 'räkä', vatj. *räkä* (< sm.: SKES), vir. *räga*, (murt. *röga*) 'räkä; lika' ('Schleim, Unreinigkeit', *vere-räga* 'Blutauswurf', Wiedemann), liiv. *gregäD, grië-* (pl.) 'lima, sylki' (SKES) < vkgerm. **γrækan-* (heikko mask.) > anglos. *hræca* 'räkä' ('expectoration, spittle, matter brought up when clearing the throat': Bosworth), mnorj. *hráki* 'sylki', nisl. *hráki*, mnorj. *raake* = *räke*, mruots. *räki* id., nruots. murt. *råke* '(sitkeä) sylki' (Torp, Hellquist, Jan de Vries jne.).

Ims.-germ. konsonanttisuhde (ims. *-k-* ~ germ. *-k-* < esiger. *-g-*) on odotuksen mukainen hyvin vanhassa lainassa (»goottilainen») tyyppi olisi sen sijaan **riekka*, kskand. taas **raakka*). Ims. sanan deskriptiivistyminen, mikä näkyy äänneasun lievänä horjumisena, ei ole lainaetymologian este:

¹⁵ Kun voidaan mainita muitakin esimerkkejä siitä, että sanoilla, joille on esitettävissä semanttisesti ja äänteellisesti tarkka germ. etymologia, on silti vastine tšeremisissä (*kärsiä, vata* 'nuotta' ym.), voi ajatella, että tässäkin tapauksessa tšer. sanat kuuluvat yhteen vksm. asujen kanssa.

juuri lainasanat uusina tulokkaina ovat deskriptiivistymiselle alttiita (vrt. esim. Erkki Itkonen, Kieli ja sen tutkimus, 1966, s. 349, nuori ven. laina *retukka* jne.: ks. SKES). Äänneasun horjuntaa näkyy myös esim. semanttikaltaan 'räkään' liittyvässä vanhassa germ. lainassa *lima*: veps. *liima* (vir. *lima*, liiv. *limä*, SKES) < kgerm. **slīma-* > mnorj. *slīm*, saks. *Schleim* jne.

Ensitavun *ä*:n rinnalla esiintyvä *e* voisi sitä paitsi selittyä myös germ. originaalista johtuvaksi: sana on voinut lainautua niin varhain, että germ. /*ē*/:llä oli vielä tuolloin suhteellisen suppea arvo; sama suhde esiintyy myös tapauksessa *levätä*. Ensi tavun *ö* on tietenkin deskriptiivisen labiaalistumisen tulosta.

Germ. puolella sana on — deskriptiivisyydestään huolimatta — stabiili sekä äänneasultaan että myös morfologialtaan: se on kaikkialla heikko maskuliini, jonka vkgerm. vartaloasu on siis **grēkan-* (vrt. sm. *rauta* < kgerm. **raudan-* jne.). Germ. substantiivin rinnalla esiintyy myös *jan*-verbi: anglos. *hræka-n* 'räkiä, sylkeä' ('to clear the throat, hawk, spit', Bosworth), mnorj. *hrækja* id. (Jan de Vries jne.). Sm. *räkiä* ei varmaankaan ole suora laina tästä vaan omapohjainen johdos.

6.4. Vksm. **täve*

(3) LpN *dievōā* 'täysi' (attr.) *dievās* 'täysi (mitta, lukumäärä); täydellinen; täyteläinen, hyväkuntoinen; vatsa täynnä (oleva), ('full [of measure and number]; complete; plump, in good condition; with a full belly', Nielsen), adjektiivilla on laaja levikki (Et. U, Pi., L, N, I, SKES) < vksm. **täve* < vkgerm. **tēwia-* > anglos. *tēwe*, joka todettu vain prefiksillisenä: anglos. *el-tēwe* 'täydellinen, kokonainen, terve, mainio; tosi' ('vollständig, ganz, gesund; wahr, bekannt', Holthausen 1963, 'all good, excellent, entire, sound, healthful, perfect, honest', Bosworth), mfriis. *el-tē* 'voll und ganz' (Feist), 'gesund' (Holthausen 1925); vrt. semanttisesti esim. sm. *terve*: murt. myös 'cheä, kokonainen, täysinäinen' (SKES).

Tämä germ. asu, jossa esiintyy /*ē*/ = *ā*, on kirjallisen kauden alkuvaiheissa jo häviämässä germ. kielistä. Ilmeisesti siitä syystä tästä adjektiivista tunnetaan vain prefiksiasu, josta kyllä on paljon kirjauksia anglosaksissa: vrt. »Findest *đū altēwe hǣlo*» 'thou shalt find perfect healing', »Full *eltēwe geboren*» 'quit (full) sound or healthy' jne. (Bosworth), »Hyra *nāder ne mæg bēon eltēve butan oðrum*» 'niistä [ilosta ja surusta] ei kumpikaan voi olla täydellinen ilman toista' jne. (Toller). Anglosaksin *el-* (= mnorj. *al-*, mys. *ala-* < germ. **ala-*) on voimistava prefiksi: 'aivan'; vrt. anglos. *el-beorht* 'aivan, täysin kirkas' ~ *beorht* 'kirkas'. Erityisesti 'täydellinen'-merkityksen suhteen vrt. mnorj. *al-gerr* 'täysin valmis, täydellinen' ('fuldfærdig, fuldkommen') ~ pelkkä *gerr* 'täydellinen; valmis' ('fuldkommen; beredt, færdig', Fritzner); *gersamliga* 'aivan, täysin' (aldeles, tilfulde), *gerviligr* 'fuldkommen, duelig' (Fritzner). Verbinä tässä sanueessa on mnorj. *gera* 'valmistaa, tehdä'.

Vrt. lisäksi *al-gervi* 'täydellisyys; täysi varustus'. Mnorj. *al-gerr* ja *gerr* eivät siis juuri eroa merkitykseltään. Samaa voimme olettaa *al-tēwe*-tapauksessakin, varsinkin kun *al-gerr* ja *al-tēwe* muutenkin ovat samanlaisissa semanttisissa sidoksissa: *tēw*-pesyeeseenkin liittyy 'valmistaminen, varustaminen', kuten seuraavasta käy ilmi.

Germ. pesyettä edustavat /ē/¹-asteisena kirjallisen kauden aikana lisäksi (varmasti) vielä goot. *tēwa* 'järjestys', kr. 'tagma' (1. Kor. 15:23)¹⁶ = langob. *zāwa* 'Reihe, Abteilung von bestimmter Anzahl, adunatio' (IEW s. 218, Psilander 1913 s. 283), verbinä goot. *ga-tēwjan* 'järjestää' (Feist). Toista ablautastetta näyttävät edustavan Feistin ja Holthausenin tähän liittämät mfris. *tāwe* (fem.) 'laki, oikeus, todistus', *tāwia* 'laillistaa, todistaa' (Feist, Holthausen 1925, Holthausen 1963). Vrt. tähän: lpN *dew'det* 'täyttää', *duottān* ['todeksi'] *d.* 'vakuuttaa todeksi; näyttää toteen' (Nielsen). Tämä lapin verbi vastaa vksm. asua **tāv-tā-* (*tāve*-kannan konsonanttivartalo + johdin *tā*); vrt. lisäksi lpN *dāves*, *-avvas-* 'truthful, reliable, accurate'.

Tähän pesyeeseen liitetään yleensä lisäksi myös goot. *taujan* 'valmistaa, tehdä', kskand. *tawiðō* 'tein', mys. *zawa* 'väri', *zouwen* 'valmistaa', anglos. *tawian* (t. *tāwian*) 'valmistaa', *tawa*, *ge-tawa* plur. 'varusteet, instruments', *mannes getawa* 'instrumenta genitalia' jne. (IEW s. 218, Kluge — Mitzka s.v. *zauen*; Bosworth; Hjalmar Psilander 1913 s. 282). — 'Varustamiseen' viittaa myös sm. murt. *täky* 'syötti', *tävyttää* 'varustaa syötillä', (Lönnrot) *tävystää* 'valmistaa' (ks. tuonnempana).

Ims. *täysi* < **täüte* kuuluu varmaankin tähän vksm. **tāve*-kantaan, lähinnä jonkinlaisena retrogradisena johdoksena vksm. verbistä **tāvtā* > lp. *dew'det*, kuten Terho Itkonen on esittänyt (SJ 1970 s. 12—13); *täytyä* alun perin 'täytyä' edustaa refleksiivis-passiivisena johdoksena tätä kantaverbiä. Suhde-tyypin *yhtyä* : *yksi* mukaan on voitu saada *täytyä* : *täysi* (< **tāvte*) (T. Itkonen, mp.; SKES esittää myös tämäntyyppisen vaihtoehdon).¹⁷ Tämä taas edellyttää, että *täysi*-adjektiivin aikaisemmin rinnastetut, semanttisesti kyllä sopivat etäsukukielten sanat eivät kuulu tähän (SKES); niiden rinnastaminen tuottaa myös äänteellisiä hankaluuksia (Terho Itkonen, SKES; s.-ugr. *-vð-*, josta lapissa ei ole jälkeä).¹⁸ S.-ugr. perua olevaa **-vð-*:tä ei ims:sta näytä

¹⁶ Myös **tietty* lukumäärä, *Zahlenreihe, Dekade*, josta on muodostettu kymmenjärjestelmää selventävä adjektiivi (ehkä tilapäisepite) goot. *taihun-tēweis* 'kymmenjärjestelmän mukainen' = »kymmenjärkinen» (ks. läh. Hj. Psilander, KZ 45, 1913, s. 283).

¹⁷ Terho Itkonen antaa vielä kaksi vaihtoehtoista selitystä. Niistä toinen lähtee niin ikään **tāve*-muodon primaarisuudesta; toisen mukaan taas lp. *dievā* olisi retrogradinen. Germ. etymologiaan ei viimeksi mainittu vaihtoehto sovi, sitä ei esitä myöskään SKES.

¹⁸ Tšeremissin (I) *tit's*, (L) *tsits* 'täysi' -sanana on katsottu ehkä voivan kuulua **tāvte*-kantaan (Erkki Itkonen 1949 s. 44).

tämän jälkeen juuri enää löytyvänkään. Ims. *löytää*, jossa myös on oletettu *-vd-*:tä, selittyy luontevasti ksm. **leve-*vartalosta johdetuksi: **lev-tä-* (T. Itkonen, mts. 16). Tietääkseni ainoa vielä jäljellä oleva ims. sana, jossa s.-ugr. **-vd-*-yhtymää on oletettu, on *köysi*; senkin etäsukukielistä esitetyt vastineet Toivonen (SKES) esittää jonkin verran epävarmoina (»kuulunevat»).

Vksm. **täve-*asun häviämiseen itämerensuomessa sekundaarin **tävte-*vartalon tieltä on ehkä ollut ainakin osittaisena syynä homonymia: vrt. vksm. **täve* 'keuhko' > sm. *tävy, täky, täty* id. (ks. SKES s.v. *tävy*). Ehkä häviäminen ei ole täydellistä. Germ. **tāw-*kannan semantiikan valossa voisi kai hyvin ajatella, että lähinnä savolaismurteiden *täky* 'syötti; eväs' voisi olla germaanisperäisen vksm. **täve-*asun jatkajia: se olisi silloin oikeastaan **täyte, varus* = **se*, millä pyydys (tai maha) varustetaan, *tävytetään, täy-tetään*'; vrt. (Renvall, Lönnrot) *tävystää* 'varustaa tävyllä; (yleensä) valmistaa' ('apparo, tillreda') ~ vrt. anglos. *tāwian* t. *tawian* 'valmistaa, varustaa', *ge-tāwe* 'varustus', *gūþ-getāwa* 'sotavarustus' (plur.) jne. (Bosworth, Toller, Sievers — Brunner 1951 s. 46), jotka siis liitetään tähän samaan germ. pesyeseen. *Täky* 'syötti' olisi siten tempautunut astevaihteluun samoin kuin *täky* 'keuhko', jonka kanssa sillä ei ole varmasti mitään tekemistä (ks. Terho Itkonen, Vir. 1974 s. 18—). Vrt. »tävyttää = täyttää tävyillä (kalasyöteillä) koukkuja» (Veli Kuivalainen, Liperi 1948).

Ei ole mitenkään outoa, että vksm. **täve* > lp. *dievvá* on germ. laina: laina — tosin myöhempi — on myös osittain synonyyminen lp. *lādás* 'täysi' (astia, kuu, vene, Nielsen), alun perin 'kuormattu' ~ mnorj. *hlaða* 'lastata (laivaa)' (Qvigstad 1893). Myös ims. *tyhjä* on laina (baltt.).

6.5. *Vähä*

(4) Sm. *vähä* 'pieni: liten, späd, snäv, oansenlig, ringa, föga, noga; mild' (Lönnrot), kaikissa ims. kielissä: vir. *vähe* (*vähä*) jne. < kgerm. **wāha-*, jota edustanee anglos. *wāh* 'hieno' = 'pienirakeinen (jauhosta)' (Bosworth, Holthausen 1963); tämän rinnalla on mys. *wāhi* (= vkgerm. **wāhia-*) 'hieno, siro, taidokkaasti tehty', kys. *wāhe* id., nykymurteissa (eteläs.) vielä yleinen.

Ims. *vähä* edellyttää lähinnä kgerm. **wāha-*asua, jota anglos. *wāh* ehkä edustaa. Tosin kgerm. *āh-*sekvenssin vastineena odottaisi anglos. *ēah-*asua eli ns. »Brechungin» näkymistä *h:n* edellä: vrt. anglos. *nēah* 'läheinen' < kgerm. **nāhw-* (ks. Sievers — Brunner 1951 s. 59), mutta tästä jo häviämässä olleesta adjektiivista on säilynyt vain yksi esiintymä, ja kirjoitusasun outous voi olla sattumaakin. Tuntuisi näet väkinäiseltä erottaa anglos. sanaa mys. sanasta, joka elää vielä nykymurteissakin. Mutta aivan riippumatta anglos. ja ims. asuista on kgerm. perusasu **wāha-* hyvin todennäköinen mys. *-ia-*johdoksen kantana ja rinnakkaisasuna: tällainen rinnakkaisuus on yleistä, vrt.

esim. kgerm. **smāha*- > mnorj. *smā-r* 'pieni' ~ kgerm. **smāhia*- > mys. *smāhi* 'matala, vähäpätoinen'. Kgerm. **wā-ha*- voidaan näköjään myös morfologisesti analysoida samoin kuin **smā-ha*-: juuri + ieur. suffiksi *-ko* > germ. *-ha*.

Semanttiselle suhteelle 'pieni' ~ 'hieno, siro' löytyy paljon paralleleja: sm. *pieni*¹⁹ = vir. *peen* 'hieno, hento; pieni' (SKES), 'fein, klein' (Wiedemann); sm. *hieno* mm. 'ohut, vähäinen': *hieno sade* 'vähäinen sade' (NS) = karj.-aun. *hieno* 'hieno, ohut, hoikka, pieni (vahvuudeltaan)' (SKES); sm. *siro* 'suhteellisen pieni(kokoinen), kevytrakenteinen, hento ja sellaisena (muodoltaan) esteettisesti miellyttävä' (NS); kys. *kleine* 'hieno, soma, siro; pieni' > nykys. *klein*; lat. *tenuis* 'ohut, hieno, tarkka; vähäinen, mitätön' jne. Ilmeisesti itämerensuomi on säilyttänyt alkuperäisemmän merkityksen 'pieni, vähäinen', 'hienoon' on tultu 'pienestä': pienimuotoinen esine, ohuista = hienoista langoista kudottu kangas yms. on 'hieno', valmistajaltaan tarkkuutta ja taitoa kysyvä.²⁰

Etymologia edellyttää varhaista lainautumista, voi siis kysyä, oliko ksm:ssa vielä ehtinyt tapahtua kehitys *ǰ* > *h*. Mikäli ei, on germ. *-h-* (eli *-χ-*) tässä substituoitu ksm. *-ǰ*-illä: **vǰǰā*. On muitakin tapauksia, jotka selittyvät täten (ks. Koivulehto 1972 s. 582); ylimalkaan voi sanoa, että vaikka sananalkuinen germ. *χ-* (> *h-*) on korvattu vanhimmissa lainoissa *k-*lla, ei sanan sisässä tätä ims. lainoissa juuri ole tavattu, siellä on *-h-*; lapista sen sijaan tunnemme *-k-*-substituutioita: *lawkes*, *luoi'kāt*. Lapin lainat ovat siis joko vielä vanhempia kuin *-h-*-lainat, tai sitten tässä näkyy jo varhainen ero lapin ja ims:n välillä germ. *-h*-:n (< *-χ-* < ieur. *-k-*) käsittelyssä.

6.6. Väkä

(5) Sm. *väkä* (vain suomessa? — vrt. kuitenkin vir. *oda vägi*, *ōnge v.*, *piigi v.* 'Widerhaken ['väkä'] an der Harpune, an dem Angelhaken, an der Lanze', Wiedemann s.v. *vägi* 'Kraft') < vkgerm. **wāγā* (fem.) > kgerm. **wāγō* > länsigerm., kskand. **wāγō* > mnorj. *vág* (fem.) 'vipu, nostokanki, vaaka; tietty paino' (Fritzner), mnorj. *vaag* = *vág* 'vipu

¹⁹ Ims. **pēne* > *pieni* vastaa äänteellisesti germ. 'pirstaletta, pärettä' merkitsevää /ē/¹:n sisältävää sanaa, jos germ. vartalo rekonstruoidaan saksan (jo mys:n) *i*-vartalon mukaan (kuten *luode*, *vanne*-tapauksissa): vkgerm. **spēni* > mys. *spān* (vanhin pluraaliesiintyminen *spene* < **spāni*: DWb s.v. *Span*). Semantiikkakin tulee huomattavan lähelle: kys. *spanen* (olisi = vkgerm. **spēnia-*) 'pieniä, pilkkoa = zersplittern'. Mikäli tässäkin on lainasuhde, vokalismi vastaa siis tapausta *lepä(j)än* < vkgerm. **slēpa-* ja *leväs* < vkgerm. **slēpas*: *e*-vartalossa (vksm. **pēne*) saattoi lisäksi originaalin pitkä kvantiteetti säilyä. — Sm. *paanu* on paljon myöhäisempi kskand. laina (siellä *u*-vartalo: kskand. **spānu-*).

²⁰ Vrt. mys. Notkerin tulkintaa (Boethiuksen *De Consolatione Philosophiae* 1, 3): »Vestes erant perfectae tenuissimis filis, subtili artificio, indissolubili materia = iro wāt was *chleine* unde *wāhe* unde festes keziuges.» (Lat.:) '(Hänen) vaatteensa olivat ohuista langoista tehdyt, hienon hienoa tekoa, purkautumatonta ainetta'.

(‘løftestang’); vaaka’ (Torp), nruots. *våg* ‘vaaka’; (murt.) ‘vinttikaivon viputanko’ jne., kys. *wāge* ‘vaaka; jalkajousen jännittämislaitte = sm. vekara’ (Lexer) jne.

Kyseessä oleva germ. sana on ikivanha vipulaitteen nimitys: se on jo varhain (esigerm. aikana) epäproduktiiviksi tullutta johdostyyppiä, kantana on verbivartalo germ. **wega-*, goot. *ga-wiga-n* ‘liikuttaa’, nnorj. *vega* ‘liikuttaa, nostaa, punnita’ jne. Myös nykysaksassa on vielä murteittain ‘vipu’-sävy näkyvissä: Sveitsissä sana merkitsee mm. vipumaista forellinpyydystä (DWb). ‘Vaaka’-merkityksen kehittyminen selittyy siitä, että vaakakin on vipulaite; vanhoja ‘vivun’ ja ‘punnitsemisen’ suhteita tässä ieur. pesyessä valaisee myös se, että lat. *vectis* ‘vipu, kanki, sorkkarauta’ on etym. = nnorj. *vétt* ‘punnus, paino’ (Hellquist).

Semanttinen suhde ‘vipu’ ~ ‘väkä’ voidaan selittää ottamalla huomioon, että vipumaisissa nostolaitteissa on usein tarttumaosana koukku, väkä. Mielteiden läheisyyttä havainnollistaa esim. Renvallin selitys sm. (*k*)*raakku* ‘keittoastian pidin’ -sanalle, jossa hän käyttää lat. *vectis* ja saksan *Hebel* ‘vipu’ -sanoja: »stipes l. vectis cum unco [‘koukullinen »vipu»], ollis igni suspendendis serviens, G. Kesselhebel l. Träger». Vrt. myös, että keskiaikaisen jalkajousen jännitin, vekara (kys. *wāge*) oli koukkuvipu; sm. *vekara* merkitseekin ‘starkt krokigt ting; stor fiskkrok; pil, båge, spjutspets; väldig klo’ (Lönnrot).

Germaanisena ‘vivun’ muuttuminen suomalaiseksi ‘koukuksi, vääksi’ ei ole tämän yleisluonteisen selityksen varassa. Voidaan näet esittää paralleelitapaus, jossa näkyy sama kehitys nuoremmassa (keskiaikaisessa) lainasanassa. Sm. murt. *häävi* ‘koukku, väkä’ (palo-, parruhaassa, atraimessa, ongenkoukussa, lankkusahan »kynsi» yms., läh. länsi-, mutta osittain myös itämurt.) on näet selvästi lainaa skand. (ruots.) *häv*-kannasta; vrt. »Sanalla tarkoitetaan yleensä kaikkea raudasta tehtyä sellaista rautakoukkuja, jolla sopii jotain vetää — tai sillä kiinni tarttua —» (Pyhämaa); »Ongenterässä ja ahraimen piikeissä ovat väkäset» (Lappi) ~ nruots. *hävstång* ‘vipu’, nnorj. *hev(e)-stang* id., (murt.) *hev, hev* ‘kädensija (‘hank’) astian sivussa tai kannessa’ (Aasen), *hevel* ‘kädensija; ripustin, koukku, johon voi jotain ripustaa’ (‘Hængsel, Krog at henge paa», Aasen), viimeksi mainitussa sanassa ‘koukku’ siis esiintyy skandinaavisellakin puolella); vrt. saksan *Hebel* ‘vipu’. Lexikon för nordisk medeltid (osa 7: Jakt p. 539) mainitsee vipuansan nimenä *upphävla* (*upphävel*). Sanaa lainattaessa on siis ilmeisesti omaksuttu *häv-stång* (tms.) -sanasta vain ensiosa, kuten esim. tapauksessa sm. murt. *ryykit, tryykit* ‘hevosen mäkiwyöt’ ~ nruots. *stryk-rem* ‘mäkiwyö’ tai jo vanhemmassa lainassa *ruotsi* (< mr. *röþ(r)s-karl* ‘soutumies’, SKES). On tosin mahdollista, että myös pelkkä *häv* tms. on keskiajalla esiintynyt: vrt. juuri mainittu nnorj. murt. *hev*. Samaa lainakantaa täytyy olla myös lähinnä itämurteissa esiintyvien asujen *håvi* ja *håvå* ‘iso hauki- t. madekoukku, koko onkilaite (vinosti pohjaan tai rantaan

lyöty vapa), jossa tällainen koukku', joskus myös '(sahan) häävi'. Oudon -äi-asun selitykseksi voim vain todeta, että sama asu esiintyy — samoilla alueilla — myös tunnetusta adjektiivilainasta *häävi* («ei se häävi ole»): *häävi* (Sanakirjasäätiö) < nruots. *häv* 'kelpo, oiva' (SKES). Loppuvokaalin kahtalaisuutta, -i, -ä, esiintyy myös nuorella lainalla murt. *tiikki, tiikka* 'kaivettu oja' jne. < nruots. *dike* (SKES).

Lisäksi: esineellinen kansatiede tarjoaa taustaa semanttiselle suhteelle 'vipu' ~ 'koukku'. Vivut ovat olleet vanhoista ajoista asti metsästys- (ja kalastus)välineitä. Vipuja on käytetty nimenomaan myös koukkupyynnissä: »Luisia ja puisia, molemmista päistään teräviä, keskeltä siimaan kiinnitettyjä syöttipuikkoja eli launeja käyttävät monet luonnonkansat niin vesilintujen ja krokotiilien kuin maaeläintenkin pyyntiin. Etelä-Ameriikan Cayennessa esimerkiksi viritetään tällaisia puikkoja, joihin syötiksi pannaan suolia, kaimaneille siten, että launi kiinnitetään lujan nuoran välityksellä vahvaan vipuun, joka lauetessaan nostaa eläimen ilmaan.» (V. T. Sirelius 1919 s. 132: Koukuilla pyynti.) Myös Suomessa on ollut käytössä vipukoukkuja (mts. 133). Suomalaisessa kansatieteellisessä kuvastossa (Schwindt 1905) on kuva ketun vivusta vireessä ja launneena. Vivussa oli »syötin peittämiä rautakoukkuja, jotka, kun kettu syöttiin purasi, kimmosivat levälleen sen suussa» (mp.: 1 Metsänkäynti, kuva 49—50, selostus s. 8). Lexikon för nordisk medeltid kertoo vastaavasti, että keskiajan vipupydyksissä (*vippgalge*: taivutettu puu) saattoi olla ansan sijasta syöttikoukku (osa 7: Jakt p. 539). Tällaisina koukuina käytettiin (ainakin myöhempinä aikoina) samoja suuria koukkuja kuin haukien pyynnissä, siis *häiviä* («Gäddkrokar: Gabriel Bonsdorff, Afhandling om de allmännaste djurfängen i Tavastland, Åbo 1782, väitöskirja, s. 7: kerrotaan suden pyynnistä haukikoukuilla, tässä ei vivuista ole mainintaa).

Sanat *häävi* ja *väkä* lienee siis lainattu lähinnä pyydystermeinä. 'Vipu' on tullut merkitsemään 'koukku', koska vivun keskeinen, pyytävä osa oli koukku.

Itse *vivun* täytyy muuten myös olla ikivanha germ. laina: vrt. alas. *Wippe* 'vipu, keinu', alun perin 'vivuksi taivutettu latva' (vrt. yläs. *Wipfel* 'latva'); germ. **wēȳa* oli ilmeisesti teknisempi laite kuin tämä latvavipu. Tähän *vipuun* ei kuitenkaan tässä ole tilaa tarttua.²¹

Väkä sopii havainnollistamaan lainakerrostumia: sama germ. sana on myöhemmin lainautunut (esi)goottilaisessa asussa lappiin: germ.-esigoot. **wēȳō* > lp. *viekko* 'vanha painomitta: 18 kg' (vastaa sm. **vieko*-asua); sm.

²¹ Sm. *huippu* 'toppi', murt. myös 'gunga' on näköjään keskiaikainen laina *hw*:llä alkavasta skandinaavisesta rinnakkaisasusta (ks. Hellquist s.v. I. *vippa*: ruots. (murt.) *vippa* 'lätt och hastigt fara upp och ned såsom ändarne af en vippgunga' (Rietz s. 812 b); suhde siis kuten sm. *huisku* ~ ruots. (*h*)*viska* (murt. -u). Tarkempi käsittely on jätettävä toiseen yhteyteen.

vaaka taas on nuorehko skandinaavinen (keskiaikainen) laina. Kantagermaanin tietyn vaiheen avointa *æ*:tä (*vākā*) vastaa siis gootin suppea *ē* (lp. *viekko*) ja (kanta)skandinaavinen *ā* (*vaaka*).

6.7. Väsyä

(6) Sm. *väsyä* (vastine kaikissa ims. kielissä) ~ lpN *viessát* 'väsyä, uupua vähän': 'get (a little) tired, fatigued, languid' (Nielsen), lpL *viessat* 'väsyä, uupumukseen asti': 'bli uttröttad / bis zur Erschöpfung müde werden' (Grundström) jne., lpN *viesás*, attr. *viessá* '(a little) tired, fatigued, languid' (Nielsen), L *viesas* 'trött, överansträngd, uttröttad, utpumpad' (Grundström) < vksm. **vāse-* < vkgerm. **wās-*, verbinä **wāsia-* (< **wāseja-*): verbiä edustaa mnorj. (partisiipin perfekt) *wæst-r* (< vkgerm. **wāsiþa-*) 'udslidt af Væde og Anstrængelse' (Fritzer) = 'uupunut kosteasta säästä ja rasituksesta' = nisl. *væst-ur* 'træt og gennemblødt' (Blöndal s.v. *væsa*) = 'väsynyt ja läpimärkä', nisl. (vanh.) *væsa* 'kokea kovaa (erik. sään takia)' (Blöndal), mnorj. refl. *væst utor* 'tape kræfterne under strabaser i uver' = 'uupua huonon sään rasituksista' (Torp, ks. tark. tuonnempana); substantiivikantana on mnorj. *vás* (neutri) 'wetness, toil, fatigue from storm, sea, frost, bad weather or the like' (Cleasby — Vigfusson) = mnorj. *vaas* (*vås*), fär. *vás* id. (Torp, Jacobsen — Matras jne.).

Lapin mukaan pesyeen kanta on ollut vksm. asuun projisioituna **vāse-*, sitä vastaavat suoraan lp. *viessát* 'väsyä' ja *viessá* 'väsynyt'. Tähän sopii tarkkaan germ. puolelta *-jan-*verbi + *wāsia-* (< **wāseja-*): vrt. esim. vksm. **kāve-* < kgerm. **skāwia-* (kohta 6.1). Itämerensuomen *väsyä* sopii taas olemaan refleksiivijohdos tästä **vāse-*kannasta: (v)ksm. **vāse-v-* > ims. **vāsi-*. Refleksiivimuoto vastaa nykynorjan refleksiivistä käyttöä *væst utor* 'tape kræfterne under strabaser i uver' (Torp s.v. *væsa*), jossa Torp toteaa verbin alkuperäisen merkityksen säilyneen, sen, joka näkyy mnorj. partisiipissa *wæst-r* 'uupunut'. Germ. *-jan-*verbi on siis ainakin refleksiivisenä merkinnyt 'väsyä', mutta ilmeisesti tämä intransitiivimerkitys on ollut verbillä mahdollinen myös ei-refleksiivisessä käytössä: nykyislannissa verbi *væsa* on (vanh.) kirjattu merkityksessä 'doie ondt av ver' = 'kokea kovaa pahassa säässä' (Blöndal).²² Germ. *-jan-*verbeillä on usein sekä intransitiivinen että transitiivinen ('väsyttää') merkitys: vrt. mnorj. *þreyta* (< germ. **þrautia-*) 'väsyttää, rasittaa' mutta myös 'uupua, väsyä' (Fritzner) ~ partisiippi *þreytt-r* (= ruots. *trött*) 'väsynyt, uupunut'.

Lapin puolella esiintyy **vāse* myös adjektiivina. Germ. puolella ei kuitenkaan primaariadjektiivia ole enää kirjallisen kauden kielimuodoista tavattu;

²² Nykynorjassa on kehittynyt sekundaari merkitys *væsa* 'forfriske, opvarme (vel egtl. efter strabaserne, ta væk vaaset) ['ottaa väsymys pois'], forsyne med klær, tilse, pleie, traktere' (Torp).

sellainen on tietenkin silti voinut kerran esiintyä, lainautumisenhan on täytynyt tapahtua 1500—2000 vuotta ennen skand. kirjallisten lähteiden kautta. Lapin adjektiiviksi olisi voinut ehkä nojautua myös suoraan germ. partisiippiin **wāsi-pa-* 'väsynyt' = mnorj. *væst-r*, jolloin vain *-pa-*aines olisi jäänyt vastineetta. Lapin adjektiiviksi voi myös olla kielen normaalien suhteiden pohjalle rakentuva korrelaatti, samalla tavoin kuin ilmeisesti esim. lp. *vaiβás* 'väsynyt' on verbille lp. *vai'bát* 'väsyä': verbihän on laina suomesta (< sm. *vaiβua*, SKES), eikä siis adjektiiville tässä tapauksessa ole vastinetta lainanantajataholla.

Voimme siis hahmottaa lainautumisen yksityiskohdat useammalla tavalla. Tämä johtuu siitä, että lainana kieleen tullut aines on mukautunut morfoloogisilta kytkennöiltään kielen omaan suhdeverkkoon.²³

Germaanisella puolella sanueen kuvaama uupumus näyttää alun perin olleen matkaväsymystä, erityisesti kostean sään aiheuttamaa. Siksi on mm. ehdotettu, että mnorj. *vás* 'rasitus/fatigue' jne. olisi alun perin 'vettä' merkitsevän ieur. kannan johdos: joko ieur. **uēd-to-* tai **uēd-so-*,²⁴ joista kummastakin tulee äännelaillisesti germ. **wāsa-*; vrt. esim. ruots. *vis* 'viisas' < germ. **wisa-* < ieur. **uīd-to-* t. **ueid-so-* (Hellquist s.v. 2 *vis*).

6.8. *Mäki*

(7) Sm. *mäki* (vastine kaikissa ims. kielissä, esim. vir. *mägi* 'vuori, mäki; maa meren vastakohtana', *paadid mäele vedama* 'vetää veneet maihin', Wiedemann jne.) < vksm. **mäke* ? < vkgerm. **mākia-* > goot. *mēkei-s*, kskand. *māki(j)a* (n. 250—300 jKr., Krause 1966 s. 57—58), mnorj. *māki-r*, msaksin *māki* 'miekkä', anglos. *mēce* (anglilainen murremuoto) 'miekkä, miekan terä': 'a sword, falchion, blade', 'acies, vis gladii' (Bosworth).

Rinnastus on kieltämättä varsin rohkea, silti se on nähdäkseni varmuuden vuoksi esitettävä (ja juuri tässä yhteydessä se käy päinsä), semminkin kun kaikissa ims. kielissä esiintyvälle *mäelle* ei ole voitu löytää minkäänlaista vertailumahdollisuutta etäsukukielistä ja se on näin ollen ims. tasolta katsoen etymologioimaton. Silti se on tärkeä maastotermi, joka liittyy myös vanhoihin mäkilinnoihin. »Itsestään» sana ei varmastikaan ole kieleen syntynyt.

Äänteellisesti suhde **mäke* ~ **mākia* täsmää edellä esitettyihin suhteisiin

²³ Morfologisesti tätä muistuttava tapaus on sm. *suuttua*, jonka Tryggve Sköld (1960 s. 32—) on todennut skand. lainaksi: vrt. mn. *sút* 'suru, murhe, huoli; sairaus', mn. *sýta* 'aiheuttaa surua, vaivata, surra jtk, välittää, huolehtia jstak' jne. (SKES).

²⁴ Ks. esim. Jan de Vries, An. etym. Wb. ja Torp, Nynorsk et. ordbok. Jan de Vriesillä esiintyy tähtimuoto **wātta*, joka on selvä anakronismi: kaudella, jolloin jo *ā* > *a* oli tapahtunut (kskand.), ei toki voinut enää esiintyä *-tt-* < ieur. *-d+t-*. Kehitys *d+t* (tai *t+t*) > *-ss-*, josta pitkän vokaalin jälkeen *-s-*, on päinvastoin esigerm.: se esiintyy samanlaisena myös itaalisella ja kelttiläisellä taholla: vrt. lat. *sedeo* ~ *sessus* < **sed-to-s* yms.

(**käve* ~ *skāwia*- jne.), suhde ims. *-k-* ~ germ. *-k-* on odotuksen mukainen ikivanhassa lainassa. Semanttinen suhde voidaan selittää katsomalla, että suhteellisen alkuperäinen merkitys on — ainakin germ. taholla — ollut *'terä = (terävä) reuna, särmä'. 'Reunaa, särmää, terää' merkitsevät sanat nimittäin usein saavat tarkoitteekseen myös luonnossa esiintyviä särmämäisiä muodostelmia, harjanteita ja rantoja — huomattakoon, että linnavuoret, muinaiset pakopaikat olivat useimmiten sivuiltaan jyrkkäreunaisia, siis särmäisiä. Seuraavat esimerkit valaisevat asiaa: engl. *edge* 'terä, terävä reuna; (run.) miekka; särmä, syrjä; parras; (vuoren) harja, selkä', (skotl.) 'harju' (OED) < anglos. *ecg* 'terä, miekan terä, miekka', sama sana (= germ. **ayjō*) on mnorj. *egg* 'terä, terävä reuna; tunturin harja', msaksin *eggia* 'terä; miekka' ('Ecke, Schneide; Schwert', Holthausen 1954), mys. *ekka* 'miekan terä, kärki; vuoren harjanne' (> saks. *Ecke*); germ. sana esiintyy myös kaikkialla paikannimissä (ks. Fritznier, Trübners Dt. Wb., OED). Tämä germ. sana on lainautunut myös ims:een, esim. liiv. *aigā* 'reuna, ääri, ranta' (Kettunen). Edelleen: saksan *Grat* 'terävä reuna, syrjä, (vanh.) veitsen terä; vuoren harja, selkämä; katon harja'; vir. *kärk* (gen. *kärge*) 'bewachsene Stelle im Morast, Morastinsel, Anhöhe', (E) 'Spitze an der Schneide des Beiles' (Wiedemann); ostj. *ur mm.* 'särmä; harjanne, selänne, vaara, metsäharju' (E. Itkonen 1975 s. 169). — Vrt. vielä että lat. *saxum* 'kallio; kivimöhkäle' on = germ. **sahsa* > mys. *sahs* 'miekka', anglos. *seax*, mnorj. *sax* id.;²⁵ ruots. *skär* 'luoto' ~ *skära* 'leikata' (Hellquist). Luetteloa voisi helposti jatkaa.

Yhdistelmän epävarmuustekijänä on tietenkin se, että emme germ. materiaalin perusteella voi varsinaisesti todistaa, että merkitys 'miekka' palautuu 'terävän reunan' merkitykseen. Anglosaksissa siis sanalla kuitenkin näyttäisi olleen myös 'miekan terä' -sävy, ja teräaseen nimittäminen sen tärkeimmän osan, terän, mukaan on yleensäkin luontevaa: vrt. mainittuja esimerkkejä sekä engl. *blade* 'lehti' > 'terä' > 'miekka', sm. *säilä* 'miekan terä' > 'miekka' (alun perin 'säle' tms.: vrt. SKES). Sitä paitsi: germ. sana on 'miekkana' tarkoittanut ilmeisesti alun perin lyhyttä, yksiteräistä miekkaa kuten myös germ. **sahsa* (vrt. Kulturhistoriskt Lexikon för nordisk medeltid, osa 17, p. 515—), joten 'terä' ~ 'miekka' voi juuri tässä hyvin yhdistyä. — Germ. sanalle ei muuten sillekään ole pystytty löytämään etymologista taustaa; se voinee siis puolestaan olla peräisin jostain kadonneesta substraattikielestä.

Toisellakin tapaa germ. ja ims. sana voitaisiin yhdistää, kun ajatellaan, että jyrkkärinteiset mäet olivat turvapaikkoja, linnavuoria: vrt. saksan *Wehr* (fem.) 'puolustus; suoja, valli, linnoitus', myös 'ase' < mys. *veri* < *vari* 'puolustus, linnake, linnoitus (propugnaculum), ase', läheinen sukulainen on

²⁵ Lat. *saxum* = germ. **sahsa* 'miekka' tulkitaan usein siten, että germ. sana on alun perin *'kivi(veitsi)'; nähdäkseni on parempi lähteä terävästä särmästä: vrt. juuri ruots. *skär* 'luoto' ~ *skära* 'leikata', jossa tämä selitys on ainoa mahdollinen.

germ. **warjōn* (> sm. *varjo*) > ruots. *värja* 'miekka'. Kumpikin selitys näyttää johtavan siis jyrkälle *turvavuorelle*; vrt. muuten, että germ. **wōri-* > mys. *wuori* 'clausura' > kys. *wüere* 'pato, sulku' (DWb s.v. *Wuhr*, Lexer jne.) on myös tätä germ. pesyettä **wer-* 'turvata, puolustaa'.

Sm. *miekka*, vir. *möök* jne. on tietenkin »goottilaistyyppinen» laina mainitusta germ. lähteestä, mutta siis huomattavasti nuoremmalta ajalta.

6.9. Kahdeksantena etymologiana esitän rinnastuksen, jossa germ. /ē/¹ esiintyy vielä niin suppeana, että se on ims:ssa saanut *e*-kvaliteetin (vrt. jo kohta 6.2. *räkä*, karj. *rekä*), kuitenkin lyhyen kvantiteetin, koska toisessa tavussa on väljä vokaali: alun perin tässä asemassa ei pitkää vokaalia (ei *ē*:täkään) ole voinut olla (ks. Erkki Itkonen 1969 s. 87). — Germ. lainoissa on muuten useita sanoja (edellä esitettyjen *ä*-tapausten lisäksi), joissa on lyhyt vokaali vastaamassa germ. pitkää (esim. *lima*, *pino*, *rikas*, *runo*); kaikki nämä eivät silti liene niin vanhoja, että pitkä vokaali ei olisi ollut vielä mahdollinen.

6.10. *Levätä*

(8) Sm. *levätä*, *lepä(j)än* 'hvila, ligga, sofva, hvila sig' (Lönnrot; vastine kaikissa ims. kielissä) < vkgerm. **slēpa-* (< esigerm. **slēb-*) > goot. *slēpa-n*, anglos. *slāpa-n*, *slāpa-n*, mys. *slāfa-n* jne. 'nukkua'; sm. (murt., vanh.) *leväs*, gen. *lepä(h)än* 'karjan lepo' < vkgerm. **slēpa-s* (mask.) > goot. *slēp-s*, anglos. *slāp*, mys. *slāf* (kaikki mask.) 'uni'.

Ims. *e* ~ vkgerm. *ē* (= /e/¹): ks. jo kohta 6.9.

Konsonantisuhde ims. *-p-* ~ vkgerm. *-p-* < esigerm. *-b-* on tässäkin tapauksessa odotuksen mukainen; se sopii vokalismiin edellyttämään hyvin varhaiseen lainautumisaikaan. Vihdoin myös vokaalikombinaatio *e—ä* (pro **e—a*) on odotuksen mukainen, sillä *e—a*-kombinaatio ei ollut alun perin mahdollinen (ks. Erkki Itkonen UAJb 41, 1969, s. 86), se on ilmeisesti kotiutunut kieleen vähitellen vasta lainavaikutuksen myötä (ks. Terho Itkonen, Vir. 1972 s. 83).

Lyhyt *e* on siis erittäin vanhan lainan merkki: »goottilaistyyppisissä» sanoissa on jo pitkä *ē* (*miekka*, *möök* jne.), niissä on samalla vastaavasti myöhempään lainaukseen viittaava konsonantisuhde ims. *-tt-*, *-kk-* ~ germ. *-t-*, *-k-*. Voimme siis todeta: *levätä* vastaa tarkalleen erittäin varhaisen ikäyksen vaatimuksia; mikäli se olisi »goottilaistyyppinen» laina, sen tulisi olla asussa **liepata*, *lieppa(j)an*, kantaskandinaavisena lainana taas asussa **laappata*, *laappa(j)an*.

Germ. verbi on samaa pesyettä kuin nnorj. *slāp-r* > nnorj. *slaap* (*slāp*) 'laiskuri' (sama ablautastekin tässä), samoin tähän kuuluu adjektiivi mys. *slaf* > nykys. *schlaff* 'löyhä, höllä; veltto, hervoton, rento' ja ruotsin *slapp* id. (ks.

esim. IEW s. 656). Germ. verbin on siis alun perin täytynyt merkitä *'olla rentona' tms. (ks. Hellquist s.v. *slapp*). 'Nukkumisen' verbinä se on sitten syrjäyttänyt vanhemman ieur. perua olevan verbin, joka on jäänyt vain pohjoisgerm. alueelle, nim. mnorj. *sofa* nruots. *sova* jne.

Ims. *levätä* vastaa siis semanttisesti nimenomaan germ. verbin varhaisinta merkitystä, vaikka tietenkin varsinainen 'nukkua'-merkityskin on sitä vielä sangen lähellä: vrt. saks. *schlafen gehen* 'mennä *levolle*'.

6.11. *Leväs, lepo* 'karjan lepo'

Germ. etymologia saa vielä lisää evidenssiä: se pystyy selittämään karjan *lepoa* eli lepopaikkaa tarkoittavan asun *leväs, lepään, (levas)*, jonka sanakirjatiedot tuntevat: (Ganander) *lepat* l. *lepäät* pl. Taw. 'Boskaps hviloställen: en art fällning på små åkertäppor i skogarne' (Ganander myös: *lepo paikka* 'hviloställe' ja *elämet ovat lewoll* 'äro på hviloställe'), (Renvall) *läväs, pään* Tav. 'locus requei pecudis saeptus in pascuo / Ruhehürde des Viehes', s. 275 myös *leväs, pään* ja huomautus 'vide sub. lepo', (Lönnrot) *leväs, lepään* 'in-hägnad hvilopplats för boskapen på betesmark (*lepo*)'. Sana on esitetty siis länsisuomalaiseksi (»tav.»); Renvallin *läväs*-asu viittaa lähinnä alueelle, jossa *e > ä*, »kun toisessa tavussa on ollut *ä* ja tavujen välillä on ollut yksinäiskonsonantti tai *nm*»: *sä lävä* 'lepäät' (Rapola, SKÄL s. 339). Ilmiö tunnetaan nykyisin (n. 1900, Ojansuu) Salon ja Naantalalin väliseltä lounaismurteiden alueelta (Rapola, SKÄL s. 340).

Suhde *levätä* ~ subst. *leväs, lepään* on ims:n pohjalta aivan selittämätön, säännötön. Substantiivi selittyikin suoraksi lainaksi germ. -a-vartaloisesta maskuliinista, joka esiintyy kaikkialla germ. kielissä verbin rinnalla juuri tätä kgerm. **slēpa*-s-asua vastaavana.

Myös suhde *levätä* ~ *lepo* on epäsäännöllinen (ks. Hakulinen, SKRK s. 178); voi ajatella, että *lepokin* on suora laina germ. taholta, se vastaisi germ. substantiivin pelkkää vartaloa tai sen akkusatiiviasua: suhde olisi sama kuin tunnetussa tapauksessa sm. *juusto* ~ germ. sg. nom. **justa*-z, vart. ja akk. **just/a*- (< -o) tai sm. *pelto* ~ germ. vart. **felþ/a*- (< -o). Tähän selitykseen sopii sekin, että virossa *lepo*-asun vastineessa on *õ*: *lõbu* 'Annehmlichkeit, Vergnügen; Freundlichkeit, Holdseligkeit', vaikka verbi on asussa vir. *lebeda* 'ruhen, Sieste halten' (Wiedemann); semantiikan kannalta vrt. ruots. *ro* 'rauha, lepo' ~ *rolig* 'hauska' ~ norj. *rolig* 'rauhallinen' (ks. Setälä, Ann. Acad. Sc. Fenn. 30, 21 s. 567) tai kys. *gemach* 'lepo; mukavuus, mielihyvä; lepopaikka'. Vrt., että normaalisti *e* säilyy: vir. *elada* ~ *elu* = sm. *elää* ~ *elo*, vir. *pel(g)ada* ~ *pelg* = sm. *pelätä* ~ *pelko*.

Lepokin on 'karjan lepopaikkana (keskipäivällä)' länsisuomalainen: hämäläis-lounais-suomalainen, kyseessä on *lepo*-substantiivin erikoiskäyttö (Helka Nurmi, Vir. 1954 s. 147—153). Levikkialueensa lounaisosassa sanalla on

astevaihteluton asu *levo* (Nurmi, mp.). Samoin verbillä *levätä* esiintyy länsi-murteissa astevaihtelutonta taivutusta (E. A. Tunkelo, Vir. 1936 s. 234). Setälä selitti aikaisemmin (Ann. Acad. Sc. Fenn. 30, 21 s. 565—575), että karjan *lepo*, *levo*, *leväs* olisi yhdistettävä harvinaiseen aun., lyyd. sanaan *levo*, *levo* 'ulkokatto', jolle Setälä osoitti löytyvän germ. etymologian (< germ. **hlewa-z* > msaksin *hleu* 'suojus, katos, suoja säätä varten' jne.: ks. SKES s.v. *levo*). Setälän selityksen ymmärtää: *leväs* ei sovellu *levätä*-verbin johdokseksi. Vkgerm. **slēpa-s* poistaa nyt vaikeuden: karjan *leväs*, *lepään* on yhtä ja samaa 'lepoa'. Aun.-lyyd. *levo* 'ulkokatto' on siis kokonaan toinen sana, kuten jo Tunkelo ja Nurmi toteavat, samalla kannalla on myös SKES. 'Lepo' > 'lepopaikka' on selittämättäkin selvä: vrt. esim. engl. *rest* 'lepo; lepopaikka'.

7. Tulokset

7.1. Tässä artikkelissa on esitetty germaaninen etymologia seuraaville itämerensuomen ja/tai lapin sanoille: *arpa*, *hauta*, *häävi*, *kansa*, *käydä*, *lanka*, *leväs*, *levätä*, ? *mäki*, *palsi*, *räkä*, *täysi*, lp. *dievâ* (< vksm. **täve*), *vanne*, *vaula*, *vähä*, *väkä*, *väsyä*, lp. *luoi'kât*, lpR. *saude*. Etymologiat ovat tässä muodossa uusia, useimmat niistä kokonaisuudessaan. Lisäksi on materiaalina ollut sanoja, joille germ. etymologia jo on esitetty: *rauta*, *vartoa* (~ lp. *vuor'det*), lp. *buoi'de* (Thomsen), *ruow'dâ* (Tryggve Sköld). Ohimennen on viitattu useihin uusiin rinnastuksiin. Uudet etymologiat on löydetty kiinnittämällä huomio tiettyihin äännesuhteisiin, joita ei aikaisemmin joko ole osattu ottaa lukuun tai joita ei ainakaan johdonmukaisesti ole etsitty. Germaanisten kontaktien tarkastelu on takavuosina paljolti rakentunut sille materiaalille, jonka jo Vilhelm Thomsen (1869) esitti (perusteellisia analyysejä mm. Hans Fromm 1957/58, A. D. Kylstra 1961).

7.2. Germaanis-suomalaisten kontaktien alkamisajankohtaa on Thomsenin ajoista lähtien voitu määrittää lähinnä vetoamalla tiettyihin germ. äännehistorian tosioihin, joiden heijastuminen suomalaisella puolella on havaittu. Tällä tavoin on kuitenkin jäänyt suhteellisen suuri tulkintavara: on pitänyt vedota germaaniin (tai esigermaaniin) äänne- ja muutosmuutoksiin, joiden tarkkaa absoluuttista kronologiaa ei pystytä yksin germaanisen sisäisen rekonstruktion avulla määrittämään; kysymyksen on tässä kehityksistä, jotka sijoittuvat aika-akselilla germ. kantakielen jakautumista edeltävään hyvin pitkään vaiheeseen, joka alkaa jo ieur. kantakielen hajoamisesta. Esitetyissä arvioissa esim. siitä, koska ensimmäinen eli germaaninen äänneensiiros on tapahtunut, on ainakin tuhannen vuoden liukumia, itse prosessi sinänsä on voinut kestää kauan. Ei kukaan tule liioin kertoamaan, koska ieur. *o*-kvaliteetti muuttui germ. *a*:ksi. Kelttiläis-germaanis- lainasuhteetkaan eivät *o* > *a* -kysymyksessä auta. Vanha näkemys, jonka mukaan se seikka, että keltistä saaduissa vanhoissa lainoissa (paikannimissä yms.) keltin *o* on = germ. *a*, todistaisi, että

lainat on keltistä saatu ennen germ. *o* > *a* -kehitystä (näin esim. W. Streitberg, *Urgerm. Gr.*, Heidelberg 1896, s. 45), on tietenkin kestävämpänä. Kehitys *o* > *a* on yhtä hyvin voinut jo olla tapahtunut lainojen kieleen tullessa, germaanit ovat vain silloin substituoineet keltin *o*:n omalla /a/:llaan (joka edustaa vanhoja ieur. foneemeja /o a ə/). Keltin *o* = germ. /a/ osoittaa vain sen, että germaaneilla ei tuolloin ollut vielä uutta *o*:ta (ainakaan foneemina), sama tilanne näkyy muuten myös suomen germ. lainoista.

Suomalaiselta puolelta on ajoituskriteerinä käytetty lähinnä levikkiä itämerensuomessa. Tämä kriteeri on kuitenkin luotettava vain yhteen suuntaan: suurilevikkistä sanaa voidaan pitää vanhana (edellyttäen, että äänneelliset kriteerit sopivat ikäykseen), pienilevikkinen ei kuitenkaan ole välttämättä nuorempi.

7.3. Tässä artikkelissa esiin tuotu ims.-lp. materiaali antaa nyt lisäksi ajoituskriteereitä pelkästään ims.-lp. äännesuhteiden pohjalta. Näin pääsemme ajoitukseen kummaltakin puolelta. Näemme lisäksi, miten eri kriteerit soveltuvat yhteen.

Ims.-lp. puolelta:

1. Vokaalisuhde germ. /a/ (\sim ims. *a*) \sim lp. *uo* (12 esimerkkiä) on sama, joka esiintyy kielten yhteisessä vähintään varhaiskantasuomeen asti ulottuvassa sanastossa. Sama suhde on tunnettu myös vanhoista balttilaisista lainoista. Sanat, jotka esiintyvät pelkästään lapissa, edellyttävät tämän kriteerin suhteen samaa ajoitusta. Lapin myöhemmissä suomesta ja skandinaaviselta taholta saaduissa lainoissa suhde on sm., skand. *a* \sim lp. (heleä) *a*.

2. Vokaalisuhde ims. *ä* \sim lp. *ie* vksm:n *e*-vartaloisissa sanoissa on samoin sama, joka esiintyy yhteisessä varhaiskantasuomalaisessa kielenaineksessa (*täve*, *väse*). — Lainoissa taas suhde on ims. *ä* \sim lp. *e* (esim. sm. *väki* > lp. *väkkä*).

3. Kohdassa 2 mainittu ims., vksm. *ä* on lyhyt kvantiteetiltaan, vaikka sen germ. vastineena on pitkä vokaalifoneemi / \bar{e} / = \bar{e} . Tämäkin kriteeri viittaa varhaiskantasuomeen, sillä varhaiskantasuomessa ei ollut aluksi pitkää *a* ja *ä* -foneemia. Yhdessä tapauksessa / \bar{e} /:tä vastaa ims:ssa lyhyt *e* toisen tavun *ä*:n edellä. Tämä sopii samaan ajoitukseen (yhteensä 8 esimerkkiä).

4. *ti* > *si* -kriteeri. Aineiston ne sanat, joista saa kriteerin tähän äänne-
muutokseen suhteutuvaan ikäykseen (sm., karj. *palsi* = lp. *buol'da*, ims. *täysi* \leftarrow vksm. *täve*), edellyttävät lainautumisen tapahtuneen ennen tätä muutosta. — Tästä kriteeristä voitaisiin antaa useitakin lisäesimerkkejä; ne eivät kuitenkaan kuulu tässä artikkelissa käsiteltyyn materiaaliin.

5. Konsonantisuhde ims. *h* \sim lp. *s*. Kriteeriä voi käyttää yhdessä tapauksessa (ims. *hauta* \sim lp. *suow'de*). Suhde vastaa edellisten kriteerien pohjalta antautuvaa ikäystä. Suhde edellyttää substituutiota vkgerm. /s/ > vksm. /š-/. Se on fonologisesti motivoitavissa (ks. kohta 3.3 artikkelin 1. osassa), ja kun

tämä substituutiomahdollisuus kerran on löytynyt, voi sen pohjalta löytää monta uutta rinnastusta (kohta 5.1.3).

6. Kgerm. spiranttia *-ð-* vastaa varhaiskantasuomen rekonstruktiossa *-t-* sanassa **rauta* 'rauta'. Tämän voisi ehkä tulkita siten, että tämä laina on tullut kieleen vasta sitten, kun itämerensuomeksi kehittymässä olleessa varhaiskantasuomen murteessa oli s.-ugr. *-ð-* jo mukautunut astevaihteluun *t : ð*. *Rauta* ja ehkä monet muutkin varhaiset sanat olisivat tulleet siis varhaisen »suomen» kautta »lappiin»; kgerm. **sauþa-* olisi ehkä taas voinut lainautua erikseen »lappiin» (*suow'de*) ja »suomeen» (*hauta*): ks. kohta 5.1.3.

7. Morfologinen kriteeri. Verbilainoissa on osittain pelkkä perusvartalo (*e*-vartalo): vksm. **kåve-* (*kåydä*), **lajkke-* (lp. *luoi'kât*), **våse-* (lp. *viessåt*, sm. *våsyä*); germ. puolella vastaa tällöin ns. *-ja* (*-ia*, *-eja*) t. *ē*-verbi, *e*-vartalo esiintyy myös nomineissa: *palsi*, vksm. **tåve*. Varhaisen lainan merkki (lisää tapauksia: sm. *hake-*, vksm. **kårte-*, vksm. **þürke*, ks. kohta 6.2, loppu).

Lähinnä germ. puolelta:

8. Germ. pitkä vokaalifoneemi $/\bar{e}^1/$ eli $/\bar{æ}/$ edustuu suomen puolella lyhyenä *ä:nä* (7 esimerkkiä). Tämä edellyttää niin varhaista lainautumista, että tällä germ. foneemilla vielä oli avoimen *ē:n* tai *ā:n* arvo (merkitään germanistiikassa *æ:llä*); kantaskandinaavissa tätä germ. foneemia vastasi jo $/\bar{a}/$.

9. Germ. sanansisäisiä tenuuksia $/p t k/$ vastaavat suomen yksinäisklusiilit *p, t, k* kaikissa niissä tapauksissa, joissa eri vokaalikriteerit edellyttävät varhaista lainautumista. Tämä suhde on odotuksen mukainen (germ. $/p t k/ <$ ieur. $/b d g/$) ja on siis vokalismien kriteerejä tukeva lisäkriteeri. — Ainoana kriteerinä sen arvo voitaisiin kiistää.

10. Lp. *ruow'då* 'reuma' edellyttää lainautumisen tapahtuneen niin varhaisesta asusta, että originaalissa ei ollut vielä tapahtunut *md > nd*-kehitystä. Lisäkriteeri vokalismien kriteerille.

11. Vain lapissa esiintyvässä *luoi'kât*-verbissä (ks. artikkelin 1. osa kohta 4) näkyy suhde kgerm. *-iχ^u-* < esiger. *-ik^u-* ~ lp. *-i'k-*. Varhaisen lainan kriteeri. — Sen sijaan ims. *vähä*-asussa germ. spiranttia vastaa *-h-* (< *-š-*): lapin laina *v o i* olla vanhempi, tai sitten tässä näkyy varhainen lapin ja itämerensuomen välinen ero germ. sanansisäisen spirantin substituoinnissa (kohta 6.5, loppu).

Vielä voidaan mainita joukko kriteerejä, jotka ovat sopusoinnussa jo lueteltujen kanssa: sananalkuinen *k-* ~ germ. *χ-* (*kansa* = lp. *guos'se*), *-a*-loppuinen asu vastaamassa germ. *ō*-vartaloisia feminiinejä (< ieur. *-ā*: *kansa* jne.).

Todettakoon vielä, että germ. lainoissa on esimerkkejä myös kaikista muista sm.-lp. yhteissanaston suhteita vastaavista vokaalisuhteista. Suhde sm. *a* ~ lp. *uo* on kuitenkin selvemmin kuin muut vanhuuden kriteeri; samanlainen kriteeri on myös vksm. lyhyt *ä* vastaamassa germ. pitkää vokaalia. — Huo-

mattakoon yleensäkin, että käsitellyt sanat eivät tietenkään ole ainoita vanhimman kerrostuman edustajia, niillä vain sattuu olemaan sellainen äännehahmo, että ne paljastavat ikänsä selvemmin kuin muut.

Lyhyesti voimme siis todeta: ims.-lp. kriteerit ovat keskenään yhtäpitäviä, samoin germ. kriteerit, eivätkä jälkimmäiset toisaalta ole ristiriidassa ims.-lp. kriteerien kanssa.

Entä sitten germ. $o > a$ -kriteeri, jota on käytetty *terminus post quem* -rajan määrittämiseen? Ieur. lyhyet vokaalifoneemit / o a ∂ / ovat kaikki $>$ germ. / a /. Totesimme jo, että foneettisen $o > a$ -kehityksen ajankohdasta ei germ. materiaalin perusteella voida sanoa mitään varmaa — paitsi että sen täytyy olla hyvin vanha (ks. edellä kohta 7.2). Pikemminkin voivat juuri germ.-vksm. kosketukset tuoda kehityksen ikäykseen valoa: kun ims. ja lapin suhteet osoittavat monien yhtäpitävien kriteerien voimella nuo kontaktit vanhoiksi, ajoittuu myös tämä muutos vanhaksi: ieur. $o >$ germ. a oli jo kosketusten alkuvaiheessa joko kokonaan tapahtunut tai ainakin edistynyt niin pitkälle, että a :lla substituointi oli luonteva ratkaisu;²⁶ ehkä ieur. / o a / olivat langenneet yhteen jo suorastaan hajautuvan ieur. kantakielen esigermin murteessa, sama yhteen sulautuminen on tapahtunut baltissa ja slaavissa.²⁷

7.4. Päädyimme siis siihen, että germaaniset lainakosketukset ovat alkaneet *a i k a i s e m i n* kuin tähänastinen kielitieteellinen tutkimus on Suomessa yleensä oletanut: ims:ssa ja lapissa on yhteisiä germ. lainoja. Lainakosketukset ovat esitettyjen kriteerien mukaan alkaneet siis joko jo varhaiskantasuomen (suomalais-lappalaisen yhteiskauden) aikana tai viimeistään pian tuon ajan päättymisen jälkeen, niin että itämerensuomen ja lapin yhteiset lainat ovat vielä ehtineet mukautua ims.-lp. yhteissanaston äännesuhteisiin (vrt. Mikko Korhonen, *Vir.* 1976 s. 12—13). Jotkut yksityisiä sanoja koskevat tosiot näyttäisivät viittaavan siihen, että myöhemmän itämerensuomalaisen ja myöhemmän lapin alueen välillä oli jo jonkinlainen murreraja (vrt. kriteerit

²⁶ Tällainen ikäys ei muuten ole mitenkään ristiriidassa perinteisen näkemyksen kanssa. Niinpä Wolfgang Krause (*Handbuch des Gotischen*, München 1953) sijoittaa periodin »Urgermanisch» vuosien 1500—100 eKr. väliin (s. 52) ja $o > a$ -muutoksesta hän toteaa vain lakonisesti: »Idg. $o =$ urg. a , got. a » (s. 70). Sen sijaan $\bar{a} > \bar{o}$ -kehitys on hänen mukaansa myöhempi: »gegen Ende der urgermanischen Periode» (s. 72). Tämä perinteinen näkemys on aivan sopusoinnussa oman materiaalin kanssa: lainoja on tullut *e n n e n* $\bar{a} > \bar{o}$ -kehitystä: sm. *hakea* < vkgerm. **sakia-* > myöh. **sökia-*, sm. murt. *äprä*s < vkgerm. **äfra-s* > myöh. **äfra-z*.

²⁷ On huomattava, että foneettinen kehitys, jota karkeasti merkitsemme $o > a$, ei sano vielä mitään varmaa fonologisen systeemin muuttumisesta. Siinäkin tapahtui kyllä aikanaan muutos: ieur. / o a / -foneemit sulautuivat germ. / a / -foneemiksi. Tämän foneemien sulautumisen ei kuitenkaan ole tarvinnut vielä olla tapahtunut lainakosketusten alkuvaiheessa: voi hyvin ajatella, että foneemit olivat vielä erillään, mutta että ieur. / o / realisoitui takaisena, ehkä lievästi labiaalistuneena a :na, ieur. / a / (joka oli muuten ensi tavussa suhteellisen harvinainen) sen sijaan etisenä, heleänä a :na. Takainen arvo on voitu vksm:ssa hyvin substituoida a :lla, suomen a :han on nykyäänkin hyvin takainen.

6 ja 11). Itämerensuomen ja lapin yhteiset lainat ovat ehkä siinä tapauksessa tulleet varhaisen »suomen» murteen kautta lappiin (vrt. *rauta*).²⁸ Jos vertaamme kriteeriemme antamaa tulosta balttilaisten lainojen ikäykseen, ei näyttäisi olevan mitään, mikä edellyttäisi germ. lainakosketusten alkaneen balttilaiskosketuksia myöhemmin. Pikemminkin voisi kriteerin (3) (ks. edellä) pohjalta päätyä päinvastaiseen järjestykseen: balttilaisissa lainoissa originaalin pitkä vokaali on yleensä säilynyt (uudet löydöt voivat tietenkin muuttaa kuvaa).

7.5. Varhaiskantasuomen aika on sekä vanhempien että uudempien arvioiden mukaan pronssikautta. Esim. Mikko Korhonen sijoittaa sen suunnilleen vuosien 1500 ja 1000 eKr. väliseen aikaan (Vir. 1976 s. 13). Pronssikausi alkaa n. 1500 ja loppuu 500—400 eKr. Germaanisten kontaktien alku sattuu siis esittämäni ikäyksen perusteella jo *pronssikauteen*, mikä sopii hyvin arkeologian tuloksiin.²⁹ Länsi-Suomeen ulottui tuolloin kukoistavan skandinaavisen kulttuurin vaikutus, kulttuurin keskusalueet olivat Tanskassa ja Etelä-Ruotsissa. Tämän kulttuurin piirissä rakennettiin *laivoja* (< germ. **flauja*), joilla pidettiin yhteyttä Itämeren itärannikolle.

²⁸ Tryggve Sköld on tutkinut perinpohjaisesti lapin suorien skandinaavisten lainojen ikäystä (Sköld 1961). Tässä artikkelissa näkökulma on ollut toinen: keskeistä ei ole ollut pohtia, onko laina tullut lapin vai ims:n kautta, vaan miten vanhoja kontaktit yleensä ovat. — Eroa on myös siinä, että Sköld ei näytä pitävän lappia varhaiskantasuomen jälkeläisenä siinä mielessä kuin suomalaisessa tutkimuksessa tehdään (vrt. erit. Sköld 1961 s. 35—36).

²⁹ Vrt. mm. Unto Salo (1969), Kustaa Vilkuna (viimeksi Vir. 1976 s. 28—29) ja Erik v. Herten (1973).

LÄHTEITÄ

- AASEN, IVAR *Norsk Ordbog*. Christiania 1873.
 AhdGll = STEINMEYER, E. — SIEVERS, E. *Die althochdeutschen Glossen* 1—5. Berlin 1879—1922.
 BATTISTI, CARLO — ALESSIO, GIOVANNI *Dizionario etimologico italiano* 1—5. Firenze 1950—57.
 BENVENISTE, ÉMILE 1962: *Hittite et indo-européen. Études comparatives*. Bibliothèque archéologique et historique de l'institut français d'archéologie d'Istanbul V.
 BERGSLAND, KNUT 1965: *Suomen kansa*. — *Virittäjä* 1965 s. 153—155.
 BLÖNDAL, SIGFÚS *Íslandsk-dansk Ordbog*. Reykjavík 1920—24.
 BOSWORTH, JOSEPH AN *Anglo-Saxon Dictionary*, edited and enlarged by T. N. Toller. Oxford 1882.
 CLEASBY, R. — VIGFUSSON, G. — CRAIGIE, W. *An Icelandic-English Dictionary*. Oxford, second edition 1957.
 COLLINDER, BJÖRN 1930: K. B. Wiklundin teoksen »Lappische Studien I—III» arvostelu. — *Studia Neophilologica* 3 s. 141—146.
 ——— 1948: K. B. Wiklundin teoksen »Lapparna» arvostelu. — *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 1948 s. 137—148.
 DÜBEN, GUSTAV V. 1873: *Om Lappland och lapparne, företrädesvis de svenske*. Stockholm.
 DWb = *Deutsches Wörterbuch*, begründet von J. und W. Grimm 1—16. Leipzig 1854—1960.
 FEIST, SIGMUND *Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache*. 3. neubearb. u. verm. Aufl. Leiden 1939.
 FRAENKEL, ERNST *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1—2. Heidelberg—Göttingen 1962—65.
 FRIIS, J. A. *Lexicon lapponicum*. Kristiania 1887.
 FRITZNER, JOHAN *Ordbog over det gamle norske Sprog* 1—3. Kristiania 1886—96.
 FROMM, HANS 1957/58: Die ältesten germanischen Lehnwörter im Finnischen. — *Zeitschr. f. dt. Altertum u. dt. Lit.* 1957/58 s. 81—101, 211—240, 299—324.
 FUF = *Finnisch-ugrische Forschungen*. Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde. Helsinki.
 Ganander = GANANDER, CHRISTFRID *Nytt Finskt Lexicon. Käsikirjoituksesta (1787) tehty näköispainos* 1—3. Porvoo 1937—40.
 GRAFF, E. G. *Althochdeutscher Sprachschatz* 1—6. Berlin 1834—46.
 GRIMM, JACOB 1899: *Deutsche Rechtsalterthümer*. Vierte verm. Ausg. bes. durch A. Heusler u. R. Hübner. Band I. Leipzig.
 GRUNDSTRÖM, HARALD *Lulelappsk ordbok* 1—4. Uppsala 1946—54.
 HAKULINEN, LAURI 1950: *Kolmesta sanasta*. — *Virittäjä* 1950 s. 106—114.
 HAKULINEN, LAURI, SKRK = *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 3. painos. Helsinki 1968.
 HELLQUIST, ELOF *Svensk etymologisk ordbok* 1—2. Tredje uppl. Lund 1957.
 HERTZEN, ERIK V. 1973: Itämerensuomen lainasanakerrostumien ikäämisestä. — *SUSA* 72 s. 77—103.
 HOLTHAUSEN, FERDINAND 1925: *Altfriesisches Wörterbuch*. Heidelberg.
 ——— 1948: *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch des Altwestnordischen* — —. Göttingen.
 ——— 1954: *Altsächsisches Wörterbuch*. Münster—Köln.
 ——— 1963: *Altenglisches etymologisches Wörterbuch*. Zweite bis auf das Literaturverz. unveränd. Aufl. Heidelberg.
 JACOBSON, HERMANN 1925: *Über die ältesten germanischen Lehnwörter im Finnischen*. — *Arkiv för nordisk filologi* 41 s. 246—276.
 IEW = POKORNY, JULIUS *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern u. München 1959.

- ITKONEN, ERKKI 1949: Beiträge zur Geschichte der einsilbigen Wortstämme im Finnischen. — FUF 30 s. 1—54.
- 1950: Varhaiskantasuomen a:n ja ä:n kehitys lapissa. — Virittäjä 1950 s. 69—74.
- 1959: Etymologisia lisä. — Verba docent. Juhlakirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi s. 135—143.
- 1969: Zur Wertung der finnisch-ugrischen Lautforschung. — Uralaltaisches Jahrbuch 41 s. 76—111.
- 1975: Etymologisia lisä. — Virittäjä 1975 s. 168—178.
- ITKONEN, TERHO 1970: Etsimisen ja löytämisen alalta. — Sananjalka 12 s. 5—17.
- 1974: Astevaihtelun tempauksia. — Virittäjä 1974 s. 17—34.
- ITKONEN, T. I. Koltan- ja kuolanlapin sanakirja 1—2. Helsinki 1958.
- 1918: Lappalais-suomalaisia sanavertailuja. — SUSA 32:3.
- JACOBSEN, M. A. — MATRAS, CHR. Føroysk-donsk orðabók. Færøsk-dansk ordbog. 2 útgáva. Tórshavn 1961.
- JUSLENIUS, DANIEL Suomalaisen Sana-Lugun Coetus — Fennici Lexici Tentamen — Finsk Orda-boks Försök. Stockholm 1745.
- KALIMA, JALO 1927: Syrjänisches lehnget im russischen. — FUF 18 s. 1—56.
- 1936: Itämerensuomalaisen kielen balttilaiset lainasanat. Helsinki.
- KKS = Karjalan kielen sanakirja 1—. Päätoimittaja Pertti Virtaranta. Helsinki 1968—.
- KLUGE, FRIEDRICH — MITZKA, WALTHER Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 20. Aufl. Berlin 1967.
- KOIVULEHTO, JORMA 1970: Suomen *laiva*-sanasta. — Virittäjä 1970 s. 178—183.
- 1971: Vanhimmista germaanis-suomalaisista lainakosketuksista. — Virittäjä 1971 s. 380—387.
- 1972: Germanisch-finnische Lehnbeziehungen II. — Neuphilologische Mitteilungen 1972 s. 575—628.
- 1973: Germanisch-finnische Lehnbeziehungen III. — Neuphil. Mitt. 1973.
- KORHONEN, MIKKO 1976: Suomen kantakielten kronologiaa. — Virittäjä 1976 s. 3—15.
- KRAUSE, WOLFGANG 1966: Die Runeninschriften im älteren Futhark. — Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-historische Klasse, Dritte Folge, Nr. 65. Göttingen.
- Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Helsingfors-København 1956—.
- KV = Kalevalaseuran Vuosikirja. Helsinki.
- KYLSTRA, A. D. 1961: Geschichte der germanisch-finnischen Lehnwortforschung. Assen.
- LAGERCRANTZ, ELIEL Lappischer Wortschatz 1—2. Helsinki 1939.
- LEXER, MATTHIAS Mittelhochdeutsches Handwörterbuch 1—3. Leipzig 1872—78.
- LINDAHL, E. — ÖHRLING, J. Lexicon Lapponicum. Stockholm 1780.
- LYTKIN, V. I. 1960: Über einige Vokalentsprechungen in den finnisch-ugrischen Sprachen. — Congressus internationalis fenno-ugristarum Budapestini habitus 1960 s. 60—64. Budapest 1963.
- 1964: Istoritšeskij vokalizm permskih jazykov. Moskva.
- LÖNNROT, ELIAS Finskt-svenskt lexikon. Suomalais-ruotsalainen sanakirja. Toinen, jäljennetty painos. Porvoo 1930. — Lisävihko, toim. A. H. Kallio.
- NIELSEN, KONRAD Lappisk ordbok. Lapp Dictionary 1—5. Oslo 1932—62.
- 1945: En gruppe urnordiske laanord i lappisk. — Studia Septentrionalia 1 s. 57—64. Oslo.
- NS = Nykysuomen sanakirja 1—6. 1951—61.
- NURMI, HELKA 1954: Karjan *lepo*. — Virittäjä 1954 s. 147—153.
- ODS = Ordbog over det danske Sprog, udgivet af det Danske Sprog- og Litteraturselskab 1—. København 1919—.
- OED = The Oxford English Dictionary 1—13. London 1933, reprinted 1961.
- ØLSEN, BJÖRN MAGNÚSSON 1909: Om Ordet *seyðir*. — Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1909 s. 317—331.
- PAASONEN, HEIKKI 1918: Die finnisch-ugrischen *s*-Laute. — SUST 41.
- PAULAHARJU, SAMULI 1922: Kainuun mailta. Kansantietoutta Kajaanin kulmilta. Helsinki.
- POSTI, LAURI 1953: From Pre-Finnic to Late Proto-Finnic. — FUF 31 s. 1—91.

- PSILANDER, HJALMAR 1913: Ahd. *clouido* 'scabies'. — Zeitschr. f. vergl. Sprachforschung (= KZ) 45 s. 253—285.
- QVIGSTAD, J. K. 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Christiania.
- RAPOLA, MÄRTTI, SKÄL = Suomen kielen äännehistorian luennot. SKS:n toimituksia 283. Helsinki 1966.
- RENVALL, GUSTAV Suomalainen Sana-Kirja. Aboae 1826.
- RIETZ, JOHAN ERNST Svenskt dialekt-lexikon. Malmö 1867.
- ROSS, HANS Norsk Ordbog. Tillæg til »Norsk Ordbog» af Ivar Aasen. Christiania 1895.
- SALO, UNTO 1969: Itämerensuomalaisten kielten germaaniset lainasanat. — KV 49 s. 219—227.
- SAOB = Ordbok öfver svenska språket, utgifven af Svenska Akademien 1—. Lund 1898—.
- SAUKKONEN, PAULI 1965: Itämerensuomalaisten kielten tulosijainfinitiivirakenteiden historiaa I. — SUST 137.
- SCHILLER, KARL — LÜBBEN, AUGUST Mittelniederdeutsches Wörterbuch 1—6. Bremen 1875—81.
- SCHWINDT, THEODOR Suomalainen kansatieteellinen kuvasto. Finsk etnografisk atlas. Atlas ethnographique de Finlande I. Metsänkäynti ja kalastus. Helsinki 1905.
- SEEBOLD, ELMAR 1970: Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben. The Hague — Paris.
- SETÄLÄ, E. N., ÄH = Yhteissuomalainen äännehistoria. Helsinki 1890—91.
- SIEVERS, EDUARD — BRUNNER, KARL 1951: Altenglische Grammatik. 2. rev. Aufl. Halle—Saale.
- SIRELIUS, UUNO TAAVI 1919: Suomen kansanomaista kulttuuria I. Helsinki.
- SKES = TOIVONEN, Y. H. — ITKONEN, ERKKI — JOKI, AULIS — PELTOLA, REINO Suomen kielen etymologinen sanakirja. Helsinki 1955—.
- SKÖLD, TRYGGVE 1960: Einige germanische Lehnwörter im Lappischen und Finnischen. — Uppsala Universitets årskrift 1960:2.
- 1961: Die Kriterien der urnordischen Lehnwörter im Lappischen. Uppsala.
- SUSA = Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. Helsinki.
- SUST = Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia. Helsinki.
- SÄVE et alii = Gotländsk ordbok på grundval av C. och P. A. Säves samlingar redigerad av G. Danell, A. Schagerström och H. Gustavson 1—2. Uppsala 1918—45.
- SÖDERWALL, K. F. Ordbok öfver svenska medeltids-språket 1—2. Lund 1884—1918. Supplement 1953—.
- THOMSEN, VILHELM 1869: Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske. København.
- TOIVONEN, Y. H. 1928: Zur geschichte der finnisch-ugrischen inlautenden affrikaten. — FUF 19.
- TOLLER, T. NORTHCOTE An Anglo-Saxon Dictionary, based on the manuscript collections of the late Joseph Bosworth. Supplement. Oxford 1921.
- TORP, ALF Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania 1919.
- Trübners Deutsches Wörterbuch 1—8. Hrsg. von A. Götte u. W. Mitzka. Berlin 1939—57.
- UAJb = Ural-altaische Jahrbücher. Wiesbaden.
- WARTBURG, WALTHER v. Französisches etymologisches Wörterbuch 1—. Bonn, Basel 1928—.
- WIEDEMANN, FERDINAND Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite verm. Aufl. St. Petersburg 1893.
- WIKLUND, K. B. 1917: Die ältesten germanischen Lehnwörter im Finnischen. — Indogermanische Forschungen 38 s. 48—115.
- 1927: Lappische Studien I—III. — Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala 24:16.
- VILKUNA, KUSTAA 1976: Lehmän kotiutuminen perheeseen, naudan asettuminen yhteiskuntaan. — Virittäjä 1976 s. 19—30.
- DE VRIES, JAN Altnordisches etymologisches Wörterbuch. Leiden 1961.

Über die ältesten germanischen Lehnberührungen und ihre Datierung

Jorma Koivulehto

II

(Fortsetzung des im 1. Heft begonnenen Artikels)

Zur Orientierung sei vorausgeschickt: Frühurfinnisch: gemeinsame Ursprache des Lappischen (lp.) und Ostseefinnischen (osfi.), (Spät)urfinnisch: gemeinsame Ursprache der ostseefinnischen Sprachen (Finnisch, Karelsch, Lüdisch, Wepsisch, Wotisch, Estnisch, Livisch).

5. Germ. /a/ ~ osfi. *a* ~ lp. *uo*

5.1. Es gibt so alte baltische Entlehnungen im Osfi. und Lp., dass sie das Vokalverhältnis osfi. *a* ~ lp. *uo* (für urbalt. *a* in der 1. Silbe) aufweisen, d. h. diese Entlehnungen zeigen dasselbe osfi.-lp. Lautverhältnis (auch in ihrem Konsonantismus), das bei gemeinsamen, mindestens auf das Frühurfinnische zurückgehenden Erbwörtern vorliegt; folglich werden sie auf frühurfinnische Zeit datiert. Bei germ. Entlehnungen ist das entsprechende Vokalverhältnis gewöhnlich anders: dem germ.-skand. /a/ entspricht im Lappischen — sowohl in unmittelbar entlehnten als auch in über das Finnische gekommenen Wörtern — lp. (helles) *a*. Lp. *uo* (~ osfi. *a*) ~ germ. /a/ hat man dagegen für eine befremdende Ausnahme gehalten, obwohl bisher wenigstens zwei Beispiele auch für dieses Verhältnis bekannt waren: (1) fi. *rauta* 'Eisen' ~ lp. *ruou'de* id. ~ urgerm. **raudān-* > an. *raubi* 'Rasenerz', (2) fi. *varto-a* 'warten' ~ lp. *vuor'de-t* (< frühurf. **varta-*) ~ frühurgerm. **warðā-* > urgerm. **warðō-* > as. *wardo-n* usw.

5.2. Es lassen sich aber noch mehrere Beispiele für dieses Lautverhältnis finden, und zwar auch solche, die zusätzliche Kriterien für eine frühe Datierung enthalten. Im 1. Teil dieses Artikels legten wir bereits zwei weitere vor: (3) fi. *hauta* ~ lp. *suow'de* ~ frühurgerm.

**sauþa-*, (4) lp. *luoi'kāt* ~ frühurgerm. **laiχ^uē-*. — Für lp. *suow'de* muss hier noch hinzugefügt werden, dass die inarlappische und (nach K. B. Wiklund) auch die südlappische Form spätestens für das Uralpische spirantisches -ð- voraussetzt; es ist möglich, dass schon auf der frühurf. Stufe hier -vð- galt. Auch in dem Falle kann *suow'de* mit osfi. *hauta* verbunden werden, es wäre aber auch möglich, dass das lp. Wort getrennt aus dem urgerm. **sauþa-* entlehnt wurde und dass osfi. *hauta* < **savta* eine andere Entlehnung aus derselben Quelle darstellt.

Im folgenden lege ich kurz weitere Etymologien vor, von denen die meisten in dieser Form neu sind, obwohl sie alte Teiletymologien (vor allem alle osfi.-lp. Zusammenstellungen) enthalten.

(5) Fi. *arpa* 'Los, Anteil, Mittel zum Lösen, Wahrsagen' (auch *arvas*, Gen. *arpa(h)an*; Vertreter der Wortsippe in allen osfi. Sprachen) = lp. *vuor'be* id. < (früh)urgerm. **arba-*, **arba-z* > an. *arf-r* m. '(das) Erbe', aschwed. *arf* n. 'Landbesitz, Erbe' usw. — Die Zusammenstellung ist lautlich einwandfrei. Zur Semantik: Erb-Anteile wurden in der Urzeit oft durch Lösen bestimmt (Grimm, Rechtsalterthümer usw.); Parallelfälle: germ. **hlauta-* > got. *hlaut-s* 'Los; Erbteil', ahd. *hlōz* 'Los', schwed. dial. *löt* 'grober Span; Radfelge' (vgl. fi. *pālsta* '(An)teil; Radfelge!'); gr. *klēros* 'Los, Erbe, Anteil, Landbesitz' = air. *clār* 'Brett, Tafel' (vgl. fi. *pöytä* 'Tafel, Tisch' = estn. *põid* 'Radfelge!'). Germ. **arba-* < ie. **orbho-* war offenbar 'getrennt(er Teil)'; hierzu auch ie. **orbho-* als 'Waise' < 'vom Vater getrennt' (Benveniste).

(6) Fi. *kansa* 'Volk', karel. *kanža* 'Volk, Gesellschaft; Genosse', estn. *kaas(a)* 'Genosse, Gefährte, Gatte' usw. (in allen osfi. Sprachen) = lp. *guos'se* 'Gast, Fremder' < frühurgerm. **χansā* > germ. **hansō* > got. *hansa* 'Schar, Menge', ags.

hōs 'Gefolge, Schar', ahd. *hansa* 'Krieger-schar' usw. — Schon V. Thomsen leitete fi. *kansa* aus dem Germ. Diese Etymologie wurde aber später diskreditiert, weil für *kansa* eine Entsprechung im Permischen glaubhaft gemacht wurde; das permische Wort gehört aber trotzdem nicht hierher (V. I. Lytkin). Lp. *guos'se* = fi. *kansa*: Knut Bergsland (1965). Schlussfolgerung: *kansa* ist eine schon frühurfi. Entlehnung aus dem Germ.; zum Lautlichen vgl. fi. *ansa* 'Schlinge' = lp. *vuos'se* 'ansa ahenae' (balt. Lehnwort). — Lp. *gaz'ze* 'Volk' u.dgl. ist später aus dem Fi. entlehnt.

(7) Fi. *lanka* 'Garn' (in allen osfi. Sprachen) = Luleå-lp. (lpL) *luoggē* 'Mastdarm' < urgem. **langan-* > isl., fär. *langi*, schetl. *longi* 'Dickdarm (beim Rindvieh)'; vgl. schwed. dial. *blälånga* 'Dünndarm (bei gewissen Wiederkäuern)' — Zum Semantischen vgl. an. *garn* 'Garn' ~ an. *ggrn* 'Darm': aus Därmen wurde in Urzeiten Garn gemacht. Vgl. auch: fi. *suoli* 'Darm' aber auch 'Aufzug (Kette) zu einem Netz' (Lönnrot), *kutoa verkkoa suoletta* d. h. *pituuussuntaan* 'das Netz in der Längsrichtung' (»Darm-richtung«) knüpfen' (KV 56, 1976, s. 81).

(8) Fi. *palsi* 'harte Erdschicht', karel. *palzi* 'Rand, Abhang' = lp. *buol'dä* 'Abhang, (Birken)wald' < frühurfi. **palte*; zur selben Sippe auch z.B. fi. *palle*, Gen. *palte(h)en* '(eingebogener) Saum am Kleid = (schwed.) *fäll*', fi. *pallas*, Gen. *palta(h)an* 'Abhang, Saum', estn. *palistama* 'säumen, besäumen', *palistus* 'Saum' usw. < frühgerm. **falpa-s*, **falpi-*: **falpa-s* > an. *fald-r* 'Falte, Zipfel eines Kleides, Kopftuch', aschwed. *fald-er* 'Falte, (eingebogener) Saum am Kleid; Mal', nschwed. *fäll* 'Saum', ahd. *falt* 'Falte'; **falpi-* > an. *feld-r* 'Mantel', ags. *fylde* 'Falte, Umdrehung, Band', ahd. *faltistuol* 'Faltstuhl'. — Schon Thomsen stellte fi. *palle* 'fäll' zu dieser germ. Sippe: die Bed. ist ja dieselbe. Später wurde aber *palle* zu der oben angeführten grösseren osfi.-lp. Sippe gestellt und die germ. Etymologie aufgegeben. Die vorliegende Zusammenstellung zeigt aber in knapper Form, dass man die übrige Sippe nicht mehr von dieser germ. Sippe trennen kann, ohne einen Zirkelschluss zu ziehen: Datierung wird aus Material gewonnen, nicht umgekehrt. Zum Gebrauch als geographischer Terminus: vgl. romanisch **falda*, das ebenfalls aus dem Germ. stammt und auch als 'Abhang' und 'Schicht' gebraucht wird (z.B. ital. *falda*). — *Palsi* < **palte* kann (ausser auf **falpi-*) auch auf **falpa-* zurückgehen:

auch bei baltischen Entlehnungen gibt es Beispiele dafür, dass *a*-Stämme der Originalsprache im Frühurfi. zu *e*-Stämmen geworden sind.

(9) Fi. *vanne(h)*, Gen. *vante(h)en* 'Reif(en)' (urspr. aus gewundener Rute) auch in anderen osfi. Sprachen (nicht im Liv.) < **vandēš* ~ lp. *vuoddä*, Pl. *vuod'dägāk* 'Schuhband' < **vandek* < frühgerm. **wandi-s* oder **wandu-s* > ahd. *want* 'Wand' (*i*-Stamm), got. *wandus*, an. *vǫnd-r* 'Rute' (*u*-Stamm). — Ahd. *want*, nhd. *Wand* gehört hierher: die Wände wurden aus biegsamen Ruten geflochten: das germ. Substantiv ist eine Ableitung zu **wanda-* 'winden'. Man kann sowohl das osfi. als auch das lp. Wort aus dem Germanischen herleiten. Das lp. Wort zeigt ein **ek*: es gibt auch andere Beispiele dafür, dass germ. Lehnwörter in der *-ek*-Klasse eingebürgert wurden (fi. *vaate* 'Kleid', *vierre* 'Bierwürze', *ruoste* 'Rost'); man könnte auch annehmen, dass das germ. Wort jeweils getrennt in die »lappische« und »finnische« Mundart des Frühurfi. aufgenommen wurde. Lautlich vgl. auch got. *flōdus* ~ fi. *luode(h)* 'Flut'. Zur germ.-osfi.-lp. Semantik vgl. z.B. germ. **raipa-*, das im Fi. als *raippa* 'Rute' weiterlebt, im Got. als 'Schuhband' (*skauda-raip*) belegt ist und im Deutschen endlich eben als *Reif(en)* '(fi.) *vanne*' bekannt ist. — Y. H. Toivonen hat seiner Zeit (1928) für osfi. *vanne* eine permische Etymologie vorgeschlagen, sie wird aber schon in SKES (fi. etym. Wb.) als unwahrscheinlich betrachtet; sie passt lautlich auch nicht für das lp. Wort.

(10) Fi. (westma.) *vaula* 'aus Rute(n) gewundenes Band' = lp. *vuow'le* (im Skoltlp. bezeugt) 'hölzernes Halsband (für Hund)' < frühgerm. **wadla-* (bzw. **watla-*) > ags. *watul*, *watel*, 'Geflecht aus Ruten' > engl. *wattle(s)* 'Geflecht, (dial.) biegsame Rute'. — Die fi.-lp. Formen können aus frühurfi. **vakla* abgeleitet werden, das wiederum zu germ. **wadla-* bzw. **watla-* passt: vgl. fi. *neula* 'Nadel' < urfi. **nēkla* ~ got. *nēpla* id. (statt des unmöglichen **tl-* wurde urfi. *-kl-* eingesetzt). Auch frühurfi. **vapla* wäre theoretisch möglich, in diesem Falle hätte man das Original in germ. **wabla-* zu suchen (> nnorw. *vavl* 'Zweig zum Binden').

Nur im Lappischen (wie schon unser Fall *luoi'kāt* 'leihen') sind folgende Entlehnungen belegt:

(11) Lp. *bui'de* 'fett, feist; Fett' (= frühurfi. **pajta*) < frühgerm. **faita-* (< vorgerm. *-d-*) > an. *feit-r*

'fett, feist', aschwed. *fet-er* id., mhd. *veiz* 'gemästet, beleibt, feist, fett, (Subst.) Fett, Fülle'. — Auch diese Etymologie findet sich schon bei Thomsen. Sie wurde aber später zugunsten einer *fiu*. Zusammenstellung diskreditiert, die aber heute nicht mehr gutgeheissen wird. Der germ. Etymologie steht nichts im Wege.

(12) Lp. *ruow'dā* 'Rand (der Sohle des Lappenschuhs), Rand von Boot, Bett' (nach Zeugnis der Dialekte < urlp. **romDe* = frühurf. **ramte*) < frühurerm. **rand-* > urerm. **rand-* > an. *rōnd* f. 'Rand, Streifen', ahd. *rant* m. 'Rand' usw. — Der germ. Ursprung des lp. Wortes ist von Tryggve Sköld erkannt worden (1960). Zur frühen Datierung stimmt das noch erhaltene germ. *-md-*: bekanntlich wird die Angleichung des Nasals an einen folgenden Klusil oder Spiranten für ein sehr frühes Kennzeichen der Germanischen gehalten (nach Hans Krahe schon vorgerm. geschehen).

6. Frühurerm. /ē/¹ oder /ǣ/ ~ (früh)urf. *ā*, *e*.

Ein ganz neues Kriterium gewinnen wir aus diesem Vokalverhältnis, das früher überhaupt noch nicht bekannt war. Das germ. Phonem /ē/¹ entspricht dem ie. /ē/, sein Vertreter hat aber im Nord- und Westgerm. die Stelle des tiefsten langen Vokalphonems /ā/ eingenommen (im Nordgerm. steht schon in den ältesten Runenschriften — aus dem 3. Jh. — hier *ā*, d. h. dasselbe Runenzeichen, das für das kurze /a/ verwendet wurde); es ist inzwischen ein neues /ē/, das sog. /ē/² entstanden. Im Ags. ist das westgerm. /ā/ wieder meistens durch ags. *ǣ* vertreten (und dieser Lautwert entsteht dann später auch in anderen Sprachen, falls Umlaut vorliegt). Urerm. /ē/¹, das auch /ǣ/ geschrieben wird, muss demnach einst als ein mehr oder weniger offenes *ǣ* realisiert worden sein, sonst wäre sein Übergang in *ā* (das schon in alten urn. Entlehnungen finnische attestiert ist: vgl. unten) phonetisch nicht vorstellbar. Im Gotischen ist dieses /ǣ/ aber wieder durch *ē* vertreten (entweder durch sekundäre Entwicklung *ǣ* > *ē* oder durch Beibehaltung des ursprünglichen ie. Wertes im vorgotischen Bereich des urerm. Sprachgebiets). Unter den germ. Lehnwörtern des Osfi. (und Lp.) kennt man bisher nur Wörter mit »vorgot.« *ē* oder mit urn. *ā*: vgl. z.B. fi. *miekka* 'Schwert' ~ got. *mākei-s* id., fi. (Volksd.) *vaa'as*, Gen. *vaaka(h)an* 'Schmerz' < urn. **wāya-z* > an. *vág-r* u.a. 'Eiter in Wunden; Feuer'.

Aber eine noch ältere Schicht von Entlehnungen mit diesem Phonem kann offenbar aufgespürt werden: eine Schicht, in der es durch (früh)urf. *ā* (oder *e*) substituiert wurde, wie die folgenden neuen Zusammenstellungen zeigen. Der offene Wert des germ. Lautes spiegelt sich also in fi. *ā* getreu wider. Ein zweites Kriterium früher Entlehnung haben wir finnische: die kurze Quantität der fi. Entsprechung; im Frühurf. gab es nämlich anfangs noch kein langes /ā/ oder /ā̄/, und auch ein /ē/ (wie auch die anderen langen Vokale) konnte ursprünglich nur in *e*-Stämmen vorkommen (vgl. (8) *levätä*). Ein drittes Kriterium besteht in dem Vokalverhältnis osfi. *ā* ~ lp. *ie* (bei *e*-Stämmen), das demjenigen in unverwandten Wörtern entspricht: Fälle (3) und (6).

(1) Fi. *käydä*, *kävellä* 'gehen, wandern' (in allen osfi. Sprachen) < frühurf. **käve-* (E. Itkonen) < frühurerm. **skāwia-* > got. *skūwja-n* 'wandern', an. *skava* 'gehen, eilen'. — Lp. *gāvvāt* 'gehen' ist erst aus dem Fi. entlehnt. Früher gemachte *fiu*. Zusammenstellungen sind alle als unsicher bezeichnet worden (SKES).

(2) Fi. *rākä* 'Nasenschleim; Schleimauswurf, Speichel' (in allen osfi. Sprachen: karel.-olon. *rekä*, *rākä*, -g-, lüd. *rōga*, *regä*, weps. *regä*, *rega*, i- *rākä*), wot. *rākä* (< fi.: SKES), estn. *rāga*, dial. *rōga* 'Schleim, Unreinigkeit' *vere-r.* 'Blutauswurf', liv. *gregāD* (Pl.) 'Schleim, Speichel' < frühurerm. **xrākan-* (schw.) > ags. *hrāca* 'Schleimauswurf, Spucke', an. *hrāki* 'Speichel', aschwed. *rāki*, nschwed. dial. *rāke* id. — Das osfi. Wort schwankt etwas im Vokalismus, was aus seinem deskriptiven Charakter erklärbar ist (-ō-) — Lehnwörter werden oft deskriptiv: vgl. ein anderes frühes Lehnwort, fi. *lima* 'Schleim' (< germ. **slima-* > dt. *Schleim*), das ebenfalls in der Lautgestalt schwankt: weps. *ñima* 'Schleim'. Das -e- (= estn. -ō-) neben -ā- kann aber auch ebenso erklärt werden wie bei (8) *levätä*: aus einem noch nicht ganz offenen urerm. /ē/¹. Das Konsonantenverhältnis germ. -k- ~ fi. -k- ist ein weiteres Kriterium früher Entlehnung (siehe Abschnitt 7: Ergebnisse unter 9).

(3) Frühurf. **tāve*: lp. *dievā* 'voll', (attr.) *dievās* 'voll' (Mass, Zahl); vollständig; beleibt, in guter Kondition; mit vollem Magen' < frühurf. **tāve* < frühurerm. **tāwia-* > ags. *tāwe* in *al-tāwe* 'vollständig, ganz, gesund; wahr, bekannt', afries. *el-te* 'voll und ganz, gesund'. — Zur Semantik vgl. etwa fi.

terve 'gesund', dial. auch 'ganz, voll' usw. — Die Vorsilbe ags. *el-* (< germ. **ala-*) hat verstärkende Funktion: vgl. ags. *el-beorht* 'ganz klar' ~ *beorht* 'klar' oder an. *al-gerr* 'ganz fertig, vollkommen' ~ *gerr* 'vollkommen, fertig'. Wie bei *al-gerr* (~ an. *gera* 'machen, bereiten') handelt es sich auch bei der Sippe von **tāwia*-ursprünglich offenbar um 'machen, bereiten, fertigen': mit derselben Ablautsstufe gehört hierzu got. *tēwa* 'Ordnung', *gatēwjan* 'ordnen', langob. *zāwa* 'Reihe, Abteilung von bestimmter Anzahl, adunatio' (IEW) und (wohl mit anderer Ablautsstufe) afries. *tāwe* f. Gesetz, Recht, Beweis', *tāwia* 'legalisieren, beweisen', vgl. hierzu lp. *dēw'det* 'füllen', *duottān d.* 'als wahr versichern, beweisen'; vgl. auch lp. *dāwes* 'truthful, reliable, accurate' (Nielsen). Weiter gehört hierher got. *taujan*, ags. *tawian* (oder *tāwian*) 'verfertigen', *ge-tawa* (Pl.) 'Ausrüstung, instruments' usw.

Osf. *tāysi* 'voll' < **tāve* gehört offenbar als eine Art retrograde Bildung zu **tāve*: auszugehen ist wohl von der verbalen Ableitung frühurfi. **tāv-tā-* = lp. *dēw'det* 'füllen', zu dessen reflexiv-passiver Weiterbildung **tāv-tā-v-* > fi. *tāy-ty-ä* urspr. 'voll werden' ein **tāve* > fi. *tāysi* gebildet werden konnte etwa nach dem Muster fi. *yhty-ä* 'sich vereinigen': *yksi* 'eins' (Terho Itkonen). — Fi. dial. *tāky* 'Köder; Reisekost' könnte vielleicht auf das unerweiterte **tāve* zurückgehen, dann wäre es ursprünglich als *'das, womit der Fischhaken oder der Magen ausgerüstet, »gefüllt« wird' aufzufassen; zum Lautlichen vgl. fi. dial. *tāky* 'Lunge' < frühurfi. **tāve*. — Es ist nicht verwunderlich, dass ein Adjektiv für 'voll' entlehnt wird, ist doch auch osfi. *tyhjā* 'leer' ein baltisches und lp. *lādās* 'voll' ein skand. Lehnwort.

(4) Fi. *vähä* 'klein, gering' (in allen osfi. Sprachen) < urgerm. **wāha-* (? > ags. *wāh* 'fein', von Mehl), daneben urgerm. **wāhia-* > ahd. *wāhi* 'fein, zierlich, kunstvoll', mhd. *wāhe* id. — Zur Semantik vgl. fi. *pieni* 'klein' = estn. *peen* 'fein, klein', mhd. *kleine* 'fein, zierlich' = nhd. *klein*. Hier ist wohl germ. *-h-* durch urfi. *-s-* > *-h-* substituiert worden.

(5) Fi. *vākä* 'Haken, Widerhaken' (nur im Fi.?) < frühurgerm. **wāyā* f. > urn. **wāyō* > an. *vág* f. 'Hebel, Brechstange; Waage; gewisses Gewicht', nnorw. *vaag* = *våg* 'Hebestange; Waage', schwed. *våg* 'Waage; (dial.) Schwengel am Ziehbrunnen', mhd. *wāge* 'Waage; Vorrichtung zum Spannen grösserer Armbrüste'. — Zur Semantik: die gleiche Entwick-

lung 'Hebel' > 'Haken' wiederholt sich bei einem jüngeren Lehnwort: fi. dial. *häävi* '(Wider)haken' (~ schwed. *häv-stång* 'Hebel', norw. *hev(e)stang* id., dial. *hev, hæv* 'Henkel (am Gefäss)' 'Hebel; Aufhängenhaken'. Dieses Wort wurde vielleicht als Fachausdruck des Jagdwesens entlehnt: 'Fanggerät mit Hebelstange und Haken', vgl. schwed. dial. *upp-hävla* 'Fanggerät mit Hebelstange'. Vgl. auch osfi. *vipu* 'Hebel, Wippgalgen (als Fanggerät); Wippe': auch dieses Wort muss ein altes germ. Lehnwort sein.

(6) Fi. *väsya* 'müde werden' (in allen osfi. Sprachen) = norw.-lp. *viessât* 'get (a little) tired, fatigued, languid', Luleå-lp. *viessât* 'bis zur Erschöpfung müde werden; norw.-lp. *viessås*, attr. *viesså* '(a little) tired, fatigued, languid' usw. < frühurfi. **vāse-* < frühurgerm. **wēs-* als Verb **wāsia-*: an. Part. Prät. *væst-r* 'erschöpft durch Nässe und Anstrengung' (= frühurgerm. **wāsi-ja-*) = nisl. *vest-ur* 'müde und durchnässt', nnorw. Verb (refl.) *væstl tutor* 'die Kräfte bei Strapazen in schlechtem Wetter verlieren'; als Subst. an. *vás* n. (= frühurgerm. **wāsa-*) 'wetness, toil, fatigue from storm, sea, frost, bad weather or the like'. — Das Lp. weist auf frühurfi. **vāse-* hin; osfi. *väsya* 'müde werden' ist eine passiv-reflexive Bildung hierzu: frühurfi. **vāse-v-* > urfi. **vāsi-*. Die germ. Sippe ist wohl mit dem Adjektiv für 'nass' (schwed. *vät*) verwandt: ie. **uid-to-* oder **uid-so-* > germ. **wāsa-* (wie ie. **uid-to* oder **uid-so-* > germ. **wāsa-* 'weise').

(7) Fi. *mäki* 'Hügel, Berg' (in allen osfi. Sprachen) < frühurfi. **māke* ? < frühurgerm. **mākia-* > got. *mekai-s*, urn. *mākia* (Akk.) usw. 'Schwert'. — Eine Zusammenstellung, die recht hypothetisch ist, aber trotzdem — unter diesem Vorbehalt — angeführt wird, weil osfi. *mäki* — ein wichtiger Geländeterminus — bisher ohne Etymologie dasteht. Die semantische Verbindung wäre etwa über eine frühe Bed. *'scharfe Kante, Ecke' herzustellen: vgl. germ. **azjo* 'scharfe Kante', aber dann auch 'Schneide, Schwert' und 'Bergrücken, Berghügel' (ags. *ecg* 'Schneide, Schwert', engl. id. auch 'Bergrücken': beide Bedd. auch im An., Ahd.), auch ins Osfi. entlehnt: fi. dial. *aaja* 'Rand', karel. *akja* 'Ende, oberes Ende', liv. *oigā* 'Ufer, Rand, Gegend, Seite'. Vgl. auch lat. *saxum* 'Felsen' = germ. *sahsa-* 'Schwert'. Eine andere Möglichkeit wäre von *'Verteidigung, Fluchtburg' auszugehen wie bei germ. *Berg* ~ *Burg*; vgl. noch dt.

Wehr 'Waffe, Verteidigung, Bollwerk' ~ schwed. *värja* 'Schwert'.

(8) Fi. *levätä* (1. P. Sg. *lepä(j)än*) 'ruhen, rasten, liegen' (in allen osfi. Sprachen) < frühgerm. **slēpa-* (< vorgerm. **slēb-*) > got. *slēpa-n*, ags. *slāpa-n*, *slāpa-n*, ahd. *slāfa-n* usw. 'schlafen'. — Fi. (dial., veralt.) *leväs*, Gen. *lepä(h)än* 'Ruhestätte des Viehs', *lepo* 'Ruhe', dial. 'Ruhestätte des Viehs' < frühgerm. **slēpa-s* > got. *slēp-s*, ags. *slāp*, ahd. *slāf* usw. 'Schlaf'. — Lautlich spricht alles für eine sehr frühe Entlehnung: germ. /ē/¹ noch nicht ganz offen, finnische Seite kurzes *e*, weil ein langes in dieser Stellung (vor *a/ä* der nächsten Silbe) noch nicht möglich war, ebenso war auch ein *a* nach *e* der ersten Silbe nicht möglich, also nicht **lepa-*; Konsonantenverhältnis germ. -*p-* ~ osfi. -*p-* (später germ. -*p-* ~ osfi. -*pp-*). Semantisch passt die fi. Bed. 'ruhen' gerade zum ältesten Urgerm.: **slēpa-* war ursprünglich etwa 'schlaff sein'. — Germ. Herkunft erklärt auch fi. dial. *leväs*, das nach finnischer Morphologie völlig unregelmässig gebildet wäre: es ist unmittelbar aus dem frühgerm. **slēpa-s* entlehnt; dasselbe kann auch für *lepo* gelten: vgl. fi. *juusto* 'Käse' ~ germ. **justa-z*, Stamm **justa-*.

7. Ergebnisse

Unser neues Material bietet mehrere Kriterien für die Datierung der germ.-fi. Kontakte. Ausserdem sind wir nicht mehr hauptsächlich auf die Kriterien der germ. Lautgeschichte angewiesen, sondern können uns auch auf die Aussagekraft der osfi.-lp. Lautverhältnisse und allgemein auf die finnische Lautgeschichte beziehen. Im einzelnen können wir folgendes feststellen:

Von der osfi.-lp. Seite:

1. Das bei germ. Entlehnungen beobachtete Vokalverhältnis osfi. *a* ~ lp. *uo* für germ. /a/ ist dasjenige, das bei urverwandten Wörtern vorkommt, die mindestens in die frühurfi. Zeit zurückreichen. Die Entlehnung aus dem Germanischen ist also nach diesem Kriterium schon in frühurfi. Zeit (oder spätestens bald danach) geschehen. Lehnwörter, die nur im Lp. vorkommen, setzen natürlich in Bezug auf dieses Kriterium dieselbe Datierung voraus. Spätere Lehnwörter weisen ein lp. (helles) *a* für germ. und fi. *a* auf. 12 Beispiele.

2. Das Vokalverhältnis osfi. *ä* ~ lp. *ie* (bei frühurfi. *e*-Stämmen: **täve*, **väse*: siehe 6 (3) (6)) ist ebenfalls dasjenige, das bei gemeinsamen frühurfi. Wörtern vorkommt: Schlussfolgerung wie oben.

Spätere Entlehnungen aus dem Finnischen ins Lappische weisen dagegen lp. *e* auf (vgl. fi. *väki* 'Kraft, Volk' > lp. *väkka*).

3. Das dem germ. /ē/¹ entsprechende (frühurfi.) *ä*, *e* ist kurz. Auch dieses Kriterium weist auf die frühurfi. Zeit, denn in dieser Periode gab es zuerst noch kein langes *ä* noch *a*, und auch ein langes *e* konnte nur in *e*-Stämmen vorkommen (also nicht in einem Fall wie *levätä* 'ruhen': 6 (8)).

4. Datierung in Bezug auf die urfi. Entwicklung *ti* > *si* ist bei diesem Material — das ja nicht eigens für dieses Kennzeichen zusammengestellt wurde — bei zwei Wörtern verwendbar (*palsi* 5 (8), *täysi* 6 (3)). Das Ergebnis entspricht den anderen Kriterien: die Entlehnung ist — wie erwartet — vor dieser Entwicklung geschehen.

5. Das Verhältnis osfi. *h* ~ lp. *s* (bei einem Wort verwendbar: osfi. *hauta* ~ lp. *suow'de*, 1. Teil 2 und 3); lp. *suow'de* könnte aber auch getrennt aus dem Germ. entlehnt sein: siehe 5.2). Auch dieses Verhältnis setzt frühurfi. Zeit voraus.

6. Dem urgerm. Spiranten -*ð-* entspricht in frühurfi. Rekonstruktion -*t-* bei fi. *rauta* ~ lp. *ruow'de*. Man könnte dies so auslegen, dass die Entlehnung in eine solche »finnische« Mundart des frühurfi. Sprachgebiets aufgenommen wurde, wo fiu. -*ð-* schon in den Stufenwechsel *t* : *ð* eingegliedert worden war (im Lp. ist -*ð-* erhalten). Lp. *suow'de* (urgerm. -*þ-*) könnte aber dagegen auch auf ein frühurfi. -*ð-* zurückgehen (siehe 5.2).

7. Ein morphologisches Kriterium: bei Verbentlehnungen kommt in mehreren Fällen nur der unerweiterte Grundstamm auf -*e* vor: frühurfi. **käve-* (6(1)), **tajkke-* (4), **väse-* (6(6)), auf der germ. Seite stehen hier Verben mit *i* bzw. *e* in der zweiten Silbe. Zeichen früher Entlehnung (dasselbe Verhältnis noch bei frühurfi. **kärte-*, **pürke-*, **šake-* ~ frühgerm. **charpia-*, **wurkia-*, **säkia-* > schwed. *härda(ut)*, engl. *work*, schwed. *söka*).

Von der germanischen Seite:

8. Germ. /ē/¹ wird im (Frühurfi.) durch (kurzes) *ä* wiedergegeben, das also den offenen Wert dieses germ. Phonems widerspiegelt: Zeichen früher Entlehnung (7 Beispiele).

9. Den germ. -*p-*, -*t-*, -*k-* entsprechen im (Frühurfi.) einfache Klusile -*p-*, -*t-*, -*k-* in allen Fällen, in denen die Vokalkriterien frühe Entlehnung voraussetzen: dieses Verhältnis ist gerade bei

frühen Entlehnungen zu erwarten (vorigerm. *-b-*, *-d-*, *-g-*).

10. Lp. *ruow'dá* 'Rand' setzt ein noch erhaltenes germ. *-md-* voraus: frühe Entlehnung.

11. Lp. *-i'k-* für frühgerm. *-iχ^u-* (lp. *luoi'kât*): frühe Entlehnung.

Die Fakten des Osfi.-Lp. stimmen also miteinander überein und datieren die Kontakte zunächst auf die frühurfinnische Zeit, oder spätestens auf eine unmittelbar darauffolgende Zeit (in der die gemeinsamen Lehnwörter des Osfi. und Lp. noch den Lautverhältnissen der gemeinsamen Erbwörter angeglichen werden konnten). Die germanischen Kriterien sprechen ebenfalls für eine frühe Datierung.

Germanischerseits kann andererseits festgestellt werden, dass die Entlehnungen erst stattfanden, als die Entwicklung *ie. o > germ. a* wenigstens so weit fortgeschritten war, dass dieser Laut durch frühurfi. *a* substituiert werden konnte. Diese frühe Entwicklung konnte nur aus dem Germanischen heraus nicht näher datiert werden; sie wird nun durch das

einstimmige Zeugnis der fi.-Jp. Kriterien in eine verhältnismässig frühe Zeit verlegt: was aber auch mit der herkömmlichen Auffassung über das Alter dieses Vorgangs (etwa W. Krause) nicht im Widerspruch zu stehen braucht. Der Phonemzusammenfall *ie. /o a/ > germ. /a/* braucht aber zur Zeit der ersten Kontakte noch nicht eingetreten zu sein.

Herkömmlich wurden die Anfänge der germ.-fi. Kontakte auf die Zeitwende datiert (— obwohl es auch in dem seit Thomsen und Karsten bekannten Lehnwortmaterial Züge gab, die sich mit einer früheren Datierung nicht nur vertragen, sondern zunächst auch dafür sprechen, etwa die Klusilvertretung vom Typus *nauta* 'Rindvieh'). Wir gewinnen nun — aufgrund unseres neuen Materials — eine wesentlich frühere Datierung: die Kontakte setzten schon in frühurfinnischer Zeit ein (oder noch früher?), d. h. in der nordischen Bronzezeit (1500—500 v. Chr.). Der nordische bronzezeitliche Kulturkreis erstreckte sich bekanntlich bis in die westlichen Teile Finnlands.

Osoite:

Anschrift:

Helsingin yliopisto

Saksalainen laitos

Vuorik. 6 A

SF-00100 Helsinki 10